

PIETER PLAS

Gent

**NAROD, GOVOR, AKADEMIJA:
INTERDISKURZIVNOST I KOLEKTIVNI
IDENTITET U JEDNOJ
SJEVERNODALMATINSKOJ ETNOGRAFIJI,
1899.-1900.¹**

U kontekstu rane hrvatske etnografske i etnološke prakse članak ispituje specifične diskurzivne realizacije pučkih identiteta u monografiji V. Ardalića o Bukovici s kraja 19. stoljeća. Razmatrajući tekst kao lokus dijaloškog-interaktivnog posredovanja i produkcije autentičnih kolektivnih identiteta između pučkog (lokalnog, dijalektalnog) i akademskog (centraliziranog, institucijskog, standardnog) diskursa, autor cilja i na revalorizaciju teksta kao povijesnoga i filološkoga izvora za proučavanje nastanka etnokulturnih identiteta u toj regiji. Prihvaćajući pragmatičku i diskurzivno-analitičku perspektivu, članak nastoji razjasniti i očite i skrivene ideologije, kategorije i izvedbe identiteta u etnografskome tekstu kao interdiskurzivnoj konstrukciji, te pritom posebnu pozornost posvećuje dijaloškim aspektima procesa tekstualizacije i kontekstualizacije. Analiza razotkriva različite razine/stupnjeve i strategije/procese diskurzivnog oblikovanja identiteta što se iščitavaju iz teksta, a koji se indeksiraju npr. stereotipnim predikacijama i atribucijama. Članak zaključuje – i potvrđuje – da je sustavna i metodična pozornost za dijalogizam i polifoniju neophodan uvjet za pouzdano povijesno-pragmatičko proučavanje etnografske stvarnosti, uključujući identitete.

Ključne riječi: identitet, izvedba/performance, dijalogizam, etnografski diskurs, rana hrvatska etnografija i etnologija

¹ Ovaj članak je prijevod – uz pojedine ispravke i dodatke – engleskog članka "Voicing Folk for the Academy: interdiscursivity and collective identity in a North Dalmatian ethnography, 1899-1900", objavljenog u *Journal of Pragmatics* 39 (v. Plas 2007). Jan Blommaert, Ivan Lozica, Biljana Sikimić, Stef Slembrouck, Tanja Petrović, Ines Prica, Jef Verschueren i dva anonimna recenzenta pročitali su ranije verzije toga članka te su ponudili dragocjene stručne komentare i sugestije. Ovom prigodom im se zahvaljujem.

1. Uvod

Namjera nam je u ovome članku analizirati specifične diskurzivne realizacije pučkih identiteta u monografiji Vladimira Ardalića o Bukovici s kraja 19. stoljeća u kontekstu rane hrvatske etnografske i etnološke prakse. Time ciljamo i na revalorizaciju teksta kao povijesnoga i filološkoga izvora za proučavanje oblikovanja etnokulturnih identiteta u toj regiji. Prihvaćajući pragmatičku i diskurzivno-analičku perspektivu, razmotrit ćemo tekst kao lokus dialogijskog-interaktivnog posredovanja i produkcije 'autentičnih' kolektivnih identiteta između pučkog (lokalnog, dijalektalnog) i akademskog (centraliziranog, institucijskog, standardnog) diskursa, u nastojanju da se tako razjasne i očite i skrivene ideologije, kategorije i 'izvedbe' identiteta u etnografskom tekstu kao interdiskurzivnoj konstrukciji. Pritom će se posebna pozornost posvetiti dijaloškim aspektima procesa tekstualizacije i kontekstualizacije.

Osnutak Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu u kasnim osamdesetim godinama 19. stoljeća, kao što je poznato, dao je prvi i glavni poticaj za programatsku etnografiju narodne (pučke, tradicijske, uglavnom seljačke) kulture u Hrvatskoj, i ujedno naznačio/najavio početak moderne hrvatske etnologije. U doba kad su hrvatske zemlje već uživale kulturnu i administrativnu autonomiju unutar Austro-ugarske Monarhije, Akademija je preko Odbora 1896. pokrenula fundamentalnu etnografsku periodiku *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. *Zbornik* (dalje: ZbNŽO) je bio publikacijskim kanalom programa u okviru kojega su pismeni pučani/seljaci kao amaterski etnografi opisivali svakodnevni život i običaje u svom rodnom selu i kraju, što su radili na osnovi standardnog, opširnog naputka koji je za Akademiju izradio Antun Radić (1897). Tijekom narednih nekoliko desetljeća ovaj oblik etnografske prakse cvijetao je zahvaljujući mnogobrojnim odzivima na Radićev upitnik iz raznih ruralnih/perifernih krajeva (odnosno sjeverne i središnje Hrvatske, Dalmacije, Slavonije, ali i habsburške Bosne i Hercegovine, uz sporadične priloge iz Srbije i Crne Gore). Nastanak sustavne produkcije tekstova radi oporavka ili spašavanja 'autentične, tradicijske narodne/pučke kulture', te smještanje te produkcije kao disciplinarne etnografske/etnološke prakse u okvir amblematsko-nacionalne znanstvene ustanove u tom razdoblju, donekle se može promatrati u europskom kontekstu formiranja nacija-država uz odgovarajuće procese nacionalnog osvješćivanja i nacionalne integracije, ali su znanstveno-disciplinarni interesi, društveni programi poput prosvjeđivanja seljaštva i unutarnja kolebanja između europske i neeuropske (slavenske, balkanske, mediteranske) pripadnosti imali jednak udio u razvoju rane hrvatske etnologije (Prica 2001; Dadić 1982; usp. Herzfeld 1982).²

² Institucionalizacija moderne etnografije u Hrvatskoj imala je paralele u Srbiji, gdje je Srpska akademija osnovala *Srpski etnografski zbornik* 1894. Odgovarajući program za skupljanje

Radićev naputak *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (dalje: *Osnova*), koji se isticao opširnošću i potankošću, među ostalima je sadržavao posebne odjeljke za opisivanje i karakteriziranje lokalne, regionalne, etničke, vjerske i jezične/dijalektalne grupne pripadnosti, tj. kolektivnog identiteta u seoskoj zajednici ili rodnom kraju etnografa/dopisnika. Istodobno, kao pravilo, etnografije u skladu s *Osnovom* su se pisale na lokalnom narječju dopisnika i bile su i dijalektološki dokumenti – što je važna informacija o normativnim shvaćanjima u vezi s jezičnom praksom i o statusu jezika kao odlike identiteta u tom razdoblju. Može se pretpostaviti da je na rezultirajuće etnografske reprezentacije i konceptualizacije narodnog života, narodne kulture, narodnog identiteta barem djelomično utjecao sadržaj Radićeva upitnika, kao i način na koji se on lokalno primao i interpretirao. Pučke identitete posvjedočene u ovim spisima zato treba shvatiti kao interdiskurzivne i inherentno dijaloške konstrukcije – to jest, u bahtin(ov)skom smislu, dijaloške same po sebi, ali još i *a fortiori* zato što nastaju u interakciji između pismenog zastupnika seoske zajednice i 'službenog, institucionalnog' upitnika – a čije su tekstovne realizacije (odn. rukopisi podneseni za tisak) naposljetku postale postignuće i vlasništvo Akademije kao kulturne, znanstvene i nacionalne ustanove. S povijesnoga gledišta, kao i iz perspektive analize diskursa, takva je autohtona etnografija zanimljiva u više pogleda: ona sugerira mogućnost da se analizom tekstualnih i diskurzivnih mehanizama rekonstruiraju ne samo lokalno-povijesne koncepcije kolektivnog identiteta nego i (tekstualno-dijaloški) procesi posredovanja i pregovaranja između lokalnih/pučkih i službenih/institucionalnih ideologija etnokulturnog identiteta u njihovu povijesnom okružju.³

etnoloških podataka u početku se temeljio na upitniku Jovana Cvijića (1896). Bosanski akademski program usporediv opsegom ili utjecajem nije postojao, ako se ne uzme u obzir upitnik koji je prije stavio u optjecaj bečki filolog Friedrich Krauss (1884). Dalje o razvoju rane hrvatske etnologije i folkloristike vidi između ostalog Bošković-Stulli 1997:97 i d.; 2002:273 i d.; i iznimno korisne radove Šeša (2006) i Primorca (2008).

³ Monografije koje su nastale na osnovi Radićeva priručnika u svakom su slučaju važna izvorna građa za proučavanje međuodnosa socijalnih, nacionalnih i kulturnih identiteta u kontekstu postupnog povijesno-političkog procesa nacionalne integracije (v. Rihtman-Auguštin 2001:43-54). Osim toga – i na to upućuju i suvremeni hrvatski etnolozi – u svjetlu novijih kritičkih teorija u antropologiji i srodnim disciplinama uočavaju se određeni 'moderni' aspekti Radićeva etnološkog programa, kao što su: Radićevo shvaćanje etnologije (*narodoznanstva*) kao proučavanja kulture unutar (geografskih) granica naroda više nego kao etničke znanosti o naciji i rasi; njegovi pogledi na standardni jezik kao konvencionalnu konstrukciju i zalaganje za etnografsko bilježenje u mjesnim i regionalnim narječjima; i zapravo kooperativno, intersubjektivno i polifonijsko usmjerenje i zamisao Radićeva etnografskog projekta pitanja i odgovora, u kojemu se uloge informanta i etnografa stapaju u jedno, a pri čemu razrađeni odjeljci upitnika u dovoljnoj mjeri omogućuju da različiti glasovi lokalne kulture dođu do izražaja (Čapo Žmegač 2001:72-75; usp. Prica 2001:68 i d.; v. i dalje 2.2.).

2. Tekst-artefakt: Glavna ishodišta i pitanja

Tekst koji se ovdje analizira čini dio etnografije bukovičkoga kraja u sjevernodalmatinskom zaleđu, koju je napisao Vladimir Ardalić (1857.-1920.), financijski službenik i ljubitelj arheologije i etnologije iz sela Đevrske. Ardalićeva monografija, koja se objavljivala u nastavcima od 1899. do 1917. u ZbNŽO, iznosi preko 300 tiskanih stranica, napisana je u mjesnome dijalektu, koji je sjevernodalmatinska varijanta štokavice. Okruženje koje se opisuje čini brdski ruralni kraj s miješanim pravoslavnim i katoličkim seoskim stanovništvom, uglavnom stočara, koje održavaju trgovinske odnose s obližnjim, pretežno katoličkim i talijaniziranim primorskim gradovima (Zadrom, Vodicama i Šibenikom). Ovaj je tekst osobito zanimljiv upravo zato što se tiče miješane etnokonfesionalne zone pravoslavaca i katolika – koji se danas označavaju uobičajenijim etnonacionalnim nominacijama Srba, odnosno Hrvata. Uputimo odmah na to da sam Ardalić – koji je pravoslavne pripadnosti – u tekstu ne pravi nikakve etnonacionalne reference na srpske ili hrvatske identitete. Zanimljivim predmetom istraživanja, međutim, može biti relativna važnost koja se pridaje vjerskim u odnosu na druge (jezične/dijalektalne, regionalne, lokalne, socijalne, ekonomske) oznake u cjelokupnom diskurzivnom konstruiranju i predstavljanju kolektivnih (pučkih) identiteta unutar teksta. Veći dio relevantnoga 'identitetskog rada' nalazi se u prvih 75 stranica Ardalićeve monografije (Ardalić 1899a-b, 1900), a osobito u prvom "nastavku", koji će zato biti u fokusu ove rasprave.

Kao i druge etnografske monografije nastale u istome programu, tekst treba čitati barem djelomično u terminima njegove interakcije s Radićevim akademskim upitnikom (1897), s kojim – kao odgovor na pitanja već oblikuje svojevrstu dijaloško-diskurzivnu konstrukciju. Ardalićev opis, uzgred budi rečeno, ubraja se među 'najsočnije' monografije napisane prema *Osnovi* (Prica 2001:69-70). Radić, koji je kasnije (1904.) postao politički ideolog Hrvatske seljačke stranke, zastupao je shvaćanje naroda i nacije u kojemu se 'autentični kolektivni (kulturni) identitet' vezao u prvome redu za ruralnu većinu, tj. seljaštvo (Čapo Žmegač 2001). Upitniku je bila svrha da se život seoskog stanovništva opiše što vjernije, detaljnije i objektivnije moguće, i u skladu s time sadrži velik broj analitičkih kategorija, odjeljaka i pododjeljaka (koje zajedno zauzimaju 88 tiskanih stranica). Međutim, unatoč pozornosti što se u više pododjeljaka i pitanja posvećuje opisivanju lokalne grupne pripadnosti, status etnonima, konfesija, dijalekata i sl. kao odlika kolektivnog identiteta nije potpuno jasan; problematici identiteta nije posvećen posebno razrađen tematski odjeljak, nego se ona nalazi rasutom, u više ili pak manje eksplicitnim oblicima, preko 88 stranica ovoga 'realističnoga' upitnika. Dijaloško čitanje tekstova poput Ardalićeve monografije neminovno izaziva pitanja o prirodi interakcije između etnografskoga izvješća i upitnika, a posebice što se tiče konstruiranja pučkih identiteta: u kojoj se znatnijoj mjeri

predočena informacija podudara ili pak ne podudara s postavljenim pitanjima u tom pogledu?

Istraga se, dakle, usredotočuje na dva aspekta toga teksta i na njihove međusobne odnose, naime 1. autorove diskurzivne konstrukcije/izvedbe (pučkih) identiteta u tekstu, važne same po sebi i 2. status i okolnost teksta kao dijaloškog proizvoda (u njegovu unutarnjem kao i u interakcijskom aspektu) i kao instanca etnografskog žanra. Uz to, u ovome slučaju povećano zanimanje izaziva i činjenica da su unutar objavljenoga teksta-artefakta navedene teme predmet daljnje dijaloške i metakomunikativne aktivnosti u komentarima i intervencijama Ardalića i samoga Radića, koji je u to vrijeme (odn. od 1897. do 1902.) bio i glavni urednik ZbNŽO. U širim se nacrtima (problematična) diskurzivna interakcija između dvaju tekstova već može pratiti u 1. i 2. sinopsisu (v. dodatak). Prvi sinopsis predstavlja, i djelomično prebraja, uzastopne tematske odjeljke i pododjeljke Radićeva upitnika; drugi sinopsis ocrtava sadržaj i tematsku strukturu u prvome dijelu monografije o Bukovici (Ardalić 1899a), prateći brojeve odjeljaka u *Osnovi* (uz označavanje daljnje urednikove intervencije). Masnim su slovima u prvome sinopsisu istaknuti odjeljci i odgovarajuće teme koje Ardalić, izgleda, priorizira u svojoj prvotnoj karakterizaciji regija i njihovih stanovnika.

3. Teorijski i interpretativni okvir

Unutar širokoga polja analize diskursa, lingvističke antropologije i pragmatike, navedena ishodišta i pitanja posebno su povezana sa sljedećim tematskim područjima istraživanja: diskurzivnim formiranjem identiteta; etnografskom praksom i dijalogiziranjem; i (do izvjesne mjere) jezičnom ideologijom i lingvističkom diferencijacijom.

3.1. Konstrukcija i izvedba identiteta u diskursu

Za ovu se studiju možemo osloniti na opširnu lingvističko-pragmatičku i antropološku literaturu o diskurzivnim strategijama predstavljanja sebe i drugih, o poetici i izvedbi identiteta u diskursu (diskurzivnoj interakciji, tekstu) i o kulturi uopće. Iz lingvističko-pragmatičke perspektive Coupland (1999) nudi koristan pregled i evaluaciju vidova i procesa odlikovanja i otuđivanja u diskursu, tj. (ideološki označenog) diskurzivnog predstavljanja individualaca i skupina kao drugih, drukčijih ili devijantnih, što je izraženo u kontekstualnom i često implicitnom atribuiranju sociokulturnih značenja. Glavne diskurzivne strategije otuđivanja koje Coupland razlikuje jesu homogenizacija (uključujući stereotipiziranje), pejoracija, marginalizacija i utišavanje. Slična istraživanja u lingvističkoj antropologiji pokazuju da, u svakom slučaju, (mikro-) proučavanje diskursa može rezultirati važnim uvidima u procese interakcije između kulture, identiteta i jezika kao

elemenata povijesno situiranih (uokvirenih, usidrenih) društvenih sustava. S toga gledišta, diskurzivne interakcije su (privremene, djelomične, uvjetne) manifestacije stalnih procesa oblikovanja kulturnih identiteta (između ostalog vidi Lo & Reyes 2004, posebno Urciuoli 2004).

U ovome kontekstu korisno je uputiti i na kulturno-antropološki poetički pristup, koji je razradio James Fernandez (1986; 1991). Fernandez kulturno označavanje promatra kao strategijsku igru tropâ, često verbalnih poetičkih predikacija i atribucija, usmjerenu na to da se subjekti (osobne imenice, mi i drugi) kreću i pomaknu prema poželjnim pozicijama na jednoj ili više od semantičkih dimenzija ili kontinuuma iz kojih se sastoji kvalitativni prostor kulture kako bi ti subjekti stekli svladljive kulturne identitete. Takva kretanja metaforičkim predikacijama mogu biti samo *persuazivna* (namijenjena uvjeravanju), ali često i predstavljaju i nude *performativne* planove za (ritualno) ponašanje (usp. i Tambiahov performativni antropološki pristup ritualu [Tambiah 1985]). Kao eksponent više-manje eksplicitno poetičkih ili performativnih orijentacija u lingvističkoj antropologiji, novija istraživanja Michaela Silversteina o 'indeksnom poretku' (*indexical order*) i 'indeksno-metričkoj izvedbi' (*performance*) kulturnih koncepata i identiteta u jezičnoj interakciji (2003, 2004) kao da silno gravitiraju toj kulturološkoj perspektivi (iako se izravnije priznaju utjecaji Goffmana i Bourdieua).⁴ Osim toga, fernandezovsko shvaćanje 'kulturno relevantnih (tropskih) predikacija kao modela za ponašanje (u interakciji)' nalazi specifičniju paralelu u lingvističko-antropološkom proučavanju stereotipa. Tako npr. Reyes (2004 – temeljeći se na radovima Lippmanna, Putnama, Silversteina i Aghe) analizira stereotipe kao tipične karakteristike i predodžbe koje se u jezičnome/diskurzivnome obliku pojavljuju kao kolokacije (spojevi) reference, predikacije i sredstava tipiziranja, a koje su, štoviše, praktično korisne za svakidašnje interakcije s predmetima i ljudima. Diskurzivni stereotipi, kako Reyes ističe, "funkcioniraju metapragmatički da sudionicima interakcije omoguće socijalne postupke", i/ili "cirkuliraju kao modeli na koje se možemo pozvati za socijalne postupke/radnje" (Reyes 2004:176).

U terminima ovih kombiniranih referencijskih okvira (a vidi već Barth 1969), moglo bi npr. biti posebno zanimljivo razmotriti (eksplicitne ili implicirane) spojeve atributa i predikacija s etnonimima i toponimima u Ardalićevu tekstu kao strategijske, kulturno relevantne, povijesno situirane/usidrene, lokalne ili šire kružeće konstrukcije svojih i drugih/tuđih grupnih identiteta – drugim riječima, kao kontekstualno relevantne stereotipe.

⁴ Fernandezov koncept 'figurativnog/tropskog kretanja' i Silversteinov (peirceovski) pojam "indeksne ikoničnosti", na primjer, iako su se razvili neovisno jedan o drugome, zapravo su umnogome usporedivi u svojem metapragmatičkom, normativno-ideološkom aspektu i značaju ako se oba odnose na verbalno-akcijsku ili diskurzivno-interakcijsku reprezentaciju/izvedbu sociokulturne vrijednosti, pozicije i poretka.

3.2. Etnografija i dijalogizam

Kad je riječ o povijesti etnografske prakse i etnografije kao dijaloškog žanra, ne može se mimoći sve veća važnost što se u protekla dva desetljeća pridaje socijalno-povijesnom shvaćanju poetike i politike etnografije, u kojemu pojam (etnografske) reflektivnosti igra ključnu ulogu (npr. Fabian 1983, Clifford i Marcus 1986, Blommaert i dr. 2003). Usmjerena prema toj općoj perspektivi, naša će se rasprava posebice baviti revalorizacijom etnografskih dokumenata kao povijesnih tekstova – u smislu tekstualnih artefakata kao i interdiskurzivnih konstrukcija – te analizom tekstualizacija i kontekstualizacija (odn. kolektivnih identiteta) u etnografskome diskursu, prateći pritom problematiku razmotrenu u okviru projekta prirodnih povijesti diskursa (Silverstein i Urban 1996). Ovdje možemo uputiti na važna opažanja Grega Urbana (1996) o pogodnosti tradicionalnog (grupnog) diskursa za zapisivanje i repliciranje te o procesima odazivanja (*response*) u njegovoj reprodukciji, na raspravu Johna Havilanda (1996) o sredstvima i procesima pragmatičke normalizacije u pisanoj reprodukciji usmenoga diskursa te o političko-ekonomskoj dimenziji etnografske proizvodnje tekstova (tako, kao Havilandovim autohtonim pučkim piscima Radićevim se pučkim etnografima novčano nadoknađivala proizvodnja i slanje rukopisa za tisak), kao i Silversteinovu analizu (1996) etnografskoga teksta-artefakta i kompozicije njegova denotacijskog teksta kako bi se otkrile indicije prvotnoga interakcijskoga teksta (tj. tekstualizacije susreta i razgovora/dijaloga između etnografa i informanta).

Jasno je da su Bahtinovi radovi o žanru, intertekstualnosti i dijalogizmu presudno utjecajni u ovoj refleksivnoj struji razmišljanja, što se posebno uočava u naglašavanju dijaloških osnova etnografske prakse i etnografske proizvodnje teksta (Bauman & Briggs 1990:71-72; usp. Bauman 1992; Briggs 1986; Mannheim i Tedlock 1995). U našem primjeru, "predispozicija prema izvedbi i drugim ekspresivnim uokviravanjima komunikacije u kontekstualizaciji diskursa unutar etnografskoga susreta" (Bauman i Briggs 1990:72) situira se u objavljenom etnografskom tekstu-kao-dijalogu, pa se mora iz njega i rekonstruirati. Bahtinovo poimanje dijalogizma naravno nije limitirano samim pojavama implicitne ili eksplicitne dijalogičnosti, tj. strukture pitanja/iskaza i odgovora/odziva, u diskursu i diskurzivnoj interakciji, nego se sastoji u fundamentalnoj spoznaji da je svaki diskurs i svaki glas inherentno i imanentno dijalogičan i polifonijski (Bakhtin 1981:293, 354). Takav koncept iskazivanja temeljno potkopava pojam ili pretpostavku jedinstvenoga "ja"/ega kao izvora teksta (Hanks 1989). Što se pak etnografske prakse tiče, Richard Bauman zato argumentira da tekstovi, izvedbe i znanje koji nastaju iz etnografskih susreta nisu samo zajedničko stvaralaštvo antropologa i informanta jer su drugi sudionici i drugi dijalozi već implicirani u diskursu govornika/izvođača; štoviše, u nastalom polifonijskom diskursu, "zbor gla-

sova uključuje i projicirani glas etnografa koji tekst izvođača prenosi konačnoj ciljnoj publici" (Bauman 2004:160).

Prethodna razmatranja u najmanju ruku povlače za sobom da je dijalogizam u tekstovima tipa koji se ovdje ispituje, u smislu bahtinovskog iskazivanja, daleko slojevitiji i kompleksniji od same dijaloške interakcije između amaterskog/pučkog etnografa i akademskoga upitnika. Tako, među glasovima kojima Ardalić govori/piše minimalno su glas autora/autoriteta, pa lokalnih informanata, te glasovi dijalektalnoga govornika i dopisnika, dok tekstovna zamisao publike⁵ potencijalno uključuje (osim samoga Radića) i lokalne/regionalne zajednice ili posebne zajednice (kao čitatelje ili zamišljene slušatelje), i nacionalno, gradsko, metropolitansko, akademsko čitateljstvo itd. Uz to, samo već zbog opažanja – i nužne pretpostavke – da se Ardalićevo izvješće kao informanta, etnografa i dopisnika dijalektalno i intertekstualno povezuje s glasovima/iskazima svih njegovih lokalnih informanata/sugovornika, zanimljivo je i neophodno istražiti, ili barem identificirati, metapragmatičke procese u tekstu, kao što su oblici/modaliteti citiranog govora (Lucy 1993 [ur.]), metanarativno uokviravanje (npr. Babcock 1984 [1977]), tradicionalizacija i ovjeravanje (*authentication*; Bauman 1992).

3.3. Jezična ideologija i lingvistička diferencijacija

Okolnost da je tekst o kojem je riječ, u skladu s potrebama akademskoga programa, napisan na lokalnome narječju autora/dopisnika (čime bi služio i u dijalektološke svrhe), čini da se izvedba identiteta u etnografskome diskursu i u etnografiji-kao-žanru u ovom slučaju zanimljivo (is)prepleće s problemom jezične ideologije i lingvističke diferencijacije. Kao prvo, sam Ardalićev tekst sadrži poučne podatke o tome kako su percipirane razlike u govornome jeziku lokalno i regionalno funkcionirale kao indeksni i ikonički znakovi diferencijalnih sociokulturnih (odn. etničkih, vjerskih) grupnih identiteta (v. dalje 4.4; o ikonizaciji kao i o fraktalnoj rekurzivnosti kao jezično-ideološkim procesima v. Irvine i Gal 2000:37-38). Osim toga, postavlja se pitanje o tome jesu li – i/ili do koje su mjere – lokalna normativna shvaćanja razumljivosti i gramatikalnosti utjecala na stilizaciju (bez obzira na specifične žanrovske oblike diskursa) dijalektalno čistoga teksta dopisnika, naročito u odlomcima u kojima se citira govor ili pripovijedanje drugih informanata. Podrobno je razmatranje toga pitanja, međutim, izvan dosega ovoga članka (između ostalog vidjeti Haviland 1996:66-71; u vezi s ranom hrvatskom etnografijom v. Bošković-Stulli 1997:127-128).

Lokalno narječje kojim se piše etnografski diskurs već samo po sebi funkcionira kao metapragmatički okvir ili napomena o izvedbi (Bauman

⁵ Usporedi Bahtinovu koncepciju adresivnosti diskursa (Bakhtin 1986:94-95) i pojam konstrukt primatelja (*recipient design*) u konverzacijskoj analizi (npr. Schegloff 1992).

1977) za generičko/žanrovsko čitanje i konstruiranje teksta kao lokalne/ruralne etnografije i etnografije lokalnoga/ruralnoga. Produkcija je takvih tekstova zato znatno povezana s pitanjima autoriteta i političke ekonomije (up. Gal 1989, posebno 361-362). Činjenica da se etnografski tekst proizvodi kao dio programatskog dijaloga između institucijsko-znanstvenoga središta i ruralne periferije, u kojemu se sugovornik/dopisnik ovlašćuje da govori u ime svoje lokalne zajednice – transakcija koja se ostvaruje novčanom nagradom po primitku rukopisa⁶ – od dijalekta zapravo pravi indeks asimetričnih odnosa moći između dviju stranaka, od kojih jedna (naime, Akademija) predstavlja i eksponent i pokretnu silu procesa kulturne i političke integracije, pa i jezične standardizacije. Tako unatoč iskrenoj znanstvenoj težnji za autentičnošću i realizmom, dijalektizacija narodne/pučke kulture u ovim ranim hrvatskim etnografijama faktički pridonosi fiksaciji, objektivizaciji, ovjeravanju i alokronizaciji (Fabian 1983) vlastitoga Drugog, odnosno tradicijskog seljaštva kao čuvara autentičnoga, iskonskog narodnog identiteta ili narodnoga duha (up. Bauman i Briggs 2003; v. i Blommaert 2005b). Za dobrobit znanstvenoga projekta, s jedne strane, lokalnim se etnografima uskraćuje pristup normativnom, civiliziranom, književnom standardnom registru, dok stečenu građu, s druge strane, uglavnom može interpretirati samo ograničen broj etnoloških i dijalektoloških stručnjaka u institucijskom središtu.⁷

4. Ardalić 1899-1900: Analiza

Za ispitivanje Ardalićeva opisa u općim crtama prihvaćamo pragmatički i diskurzivno-analitički pristup, kojim ciljamo na to da se otkriju i rjasne povratne uzorke značenja, i rečenoga i onoga što ostaje neiskazano/nedorečeno ili implicitno u vezi s grupnim (pučkim) identitetima i pripadnostima. Čitanje diskurzivnih procesa oblikovanja identiteta prati tematski razvoj Ardalićeva etnografskog teksta u korelaciji s relevantnim odjeljcima u Radićevoj *Osnovi*, s kojom čini dijalošku, interdiskurzivnu konstrukciju.⁸

⁶ Doduše, nagrada je često izostajala zbog nedostatka novčanih sredstava, o čemu svjedoči obilna prepiska sačuvana u Arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU. Vidjeti o tome i Šešo 2006:47.

⁷ Sjevernodalmatinsko narječje Ardalićeve monografije blisko je tadašnjemu (kao i današnjemu) hrvatskomu ijekavsko-štokavskom standardu, što nipošto nije tako u svim monografijama objavljenima u sklopu istoga akademskog programa. Krajnje je upitno, na primjer, je li čakavski otočki dijalekt u monografiji Ivana Žica o Vrbniku (2001 [1899-1917]) i sada može razumjeti itko drugi nego ljudi iz toga kraja ili specijalizirani dijalektolozi.

⁸ Istaknimo da se naše čitanje odnosi na objavljeni i uređeni 'konačni proizvod', a ne na tekst izvornoga Ardalićeva rukopisa. Kao pravilo, izvorni su se rukopisi vraćali autorima nakon tiskanja građe u ZbNŽO. *Evidencija* o tome se čuva u Arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU (v. literaturu), uz opsežan broj rukopisa s dosad neobjavljenom etnografskom građom – među ostalim i Ardalića. Nije nam poznato gdje se danas nalazi izvorni rukopis objavljene monografije o Bukovici, ako je uopće očuvan.

Pritom se ne opredjeljujemo za iscrpnu ili isključivu primjenu strogo određenog niza metodoloških uputa, nego će se analiza sastojati u razmatranju relevantnih fragmenata uz upućivanje na aspekte jezičnog/tekstovnog diskursa koji su važni s gledišta identitetskih konstrukcija i etnografskog dijalogizma, a što uključuje: uzorke odabira riječi (posebno kolokacije/spojeve atributa, kvalifikacije i predikacije s etnonimima, toponimima i grupnim nazivima, što se mogu interpretirati kao cirkulirajući i performativni socio-kulturni stereotipi); kodove i stilove (odnosno varijacije u stilu Ardalićeva narječja); uporabu osobne, vremenske i prostorne deikse; presupozicije i implikacije; figurativni jezik, trope; intertekstualne i metapragmatičke aspekte (dopisnikovo nadziranje diskursa, autorske i uredničke intervencije i evaluacije; strukturnu ili tematsku referenciju, implicitnu ili eksplicitnu na *Osnovu*) i tako dalje.⁹ Glavne rezultate analize potom možemo provjeriti sa gore iznijetim teoretskim pretpostavkama.

4.1. Opis i karakterizacija kraja i mjesta

Na samome početku Ardalićeva teksta čitamo sljedeću primjedbu urednika:

Ostavlam ne samo jezik, nego i pravopis g. Ardalića onako, kako je napisao. Razumijevaću to ne će smetati, a za jezikoznanstvo bi gdjevoja pravopisna pogriješka mogla dobro poslužiti – *Ur* (Ardalić 1899a:113, n1).

Radićevo dijalektološko, u suštini više etnolingvističko zalaganje za vjerno bilježenje regionalnoga narječja kroz cjelinu etnografskoga izvještaja, iskazuje se u uvodnome komentaru za odjeljke/poglavlja 'I. Priroda (narav) oko čovjeka' i 'III. Jezik' u *Osnovi*:

Čovječji je život, a i sam čovjek drugačiji prema tome, u kakovoj zemlji živi. Tako je drugačiji čovjek, koji živi u gorama, a drugačiji, koji živi u ravnici. (...) S toga, ako hoćemo *potpuno* poznati čovjeka i njegov život, moramo znati i sve ovo, o čem se dalje pita. (...) Pored toga moramo znati mnoge stvari, za koje se ovdje pita, zato, da upoznamo *narodni jezik*, jer bez poznavanja narodnoga jezika ne možemo pogotovo razumjeti narodnoga mišleña (...) (Radić 1897:14-15, kurziv u originalu).

Budući da sva građa o narodnom životu treba da bude zabilježena riječima narodnoga govora, ne će u ovom razdjelu [tj. 'III. Jezik' – P. P.] biti posebnih potankih pitaña: kaka je jezik, vidjet će se iz čitave građe. Glavno je, da se narodni govor vjerno biļeži (ibid.:18).

Već u prvome paragrafu svoje etnografije, odnosno u geografskom i demografskom opisu Đevrsaka i Bukovica, Ardalić odstupa od propisane tematske

⁹ Verschueren (rkp.) predlaže niz korisnih uputa i procedura za pragmatičko istraživanje ideologije i nudi nekoliko poučnih primjena historiografskih materijala.

strukture i sadržaja odgovarajućega Radićeva odjeljka 'I.1. Kraj i mjesta' (za prikaz tematskih smjenjivanja u Ardalićevu tekstu u terminima brojeva Radićevih odjeljaka v. sinopsis 2 u Dodatku):

KRAJ. Bukovica se prostire, i za'vaća dijo sjeverne Dalmacije: Obrovačka nemalo općina sva, benkovačka to tako, kistańska općina sva je, što se zove Bukovica; selo *Đevrske* spada pod Bukovicu, koje je općine skradinske, i koje je na međi *Ravnije' Kotara*, oklen su *junaci* bili, kao: Janković Stojan, Smilanić Ilija, Močivun Vuk i još drugije' dosta ima, od kojije' se *pjesme* uz gusle pjevaju. U *Bukovici* su *ajduci* bivali te i od *ni' pjesama* puno i puno ima, kao što su: arambaše ajdučke bili Drača i Kutlača. Kutlača je ubijo devet Jovana, devet svoi' imeñaka, za koga je guveran 50 'iļada onda u zgoļnije' cvancika' potrošijo, dok ga je živa u'vatijo; od koga ima *velika pjesma*, što sļepci o godovije' uz gusle pjevaju po kućami, đe ima zvanica (gostiju) (Ardalić 1899a:113; kurziv P. P.)

Asocijacije mjesta s lokalnom poviješću i usmenom književnošću (pjesmama) zauzimaju dvije trećine ovoga paragrafa. Slijedeći zumiranje od Bukovice uopće (kao dijela sjeverne Dalmacije koji obuhvaća četiri općine) do specifičnoga lokaliteta, *Đevrske*, opažanje neposredne prostorne/geografske blizine *Đevrsaka* i regije *Ravnih kotara* izaziva i pokreće svojevrsnu poetičko-narativnu izvedbu (slično procesu koji je Dell Hymes [1975] opisao terminom *breakthrough into performance*), jer mjesni naziv *Ravni kotari* za autora/dopisnika indeksira topos iz predaja i narodnih pjesama, tijesno povezan s junačkim likovima. Asocijativni lanac *Ravni kotari – junaci – narodne pjesme* koji se tako proizveo, međutim, sada stvara informativnu (i intertekstualnu) prazninu u vezi s autorovim vlastitim krajem Bukovice. Ardalić ovo kompenzira tako da iznese paralelno/ikonički konstruiranu asocijaciju *Bukovica – hajduci – narodne pjesme*, koju dopunjuje i mikropripoviješću (o Kutlači). Diskrepancija između Ardalićeve interpretacije pojma 'kraja' i *Osnovinom* analitičkom (geografsko-demografskom) kategorijom/odjeljkom 'kraja' u činjenici je da je kraj za mjesnoga autora (i za lokalne informante koje zastupa) indeks specifičnih kulturnih atribucija i predikacija, vrijednosti i pozicija, koje ovdje i nalazimo diskurzivno predstavljenima pred publikom/čitateljstvom, i svojim i drugima. Tako je simboličko-geografsko, narativno i povijesno opterećen koncept kraja/regija evidentiran Ardalićevim opisom u priličnom kontrastu s empirijskim fizičko-antropološkim pogledom iz akademskoga upitnika.

Prebrojavanje mjestâ u drugome paragrafu upućuje na to da lokalno (ili barem Ardalićevo) shvaćanje prostora/mjesta uključuje važne vjerske/konfesionalne oznake. U terminima *Osnovinih* odjeljaka, ovdje se pododjeljak I.1 tematski spaja s pododjeljcima VI.8 i XII.3.5. Drugim riječima, mjesni nazivi stječu vjerske predikate i atribucije; sela, stanovnici i kuće se karakteriziraju kao katoličkim i/ili pravoslavnim. Ovo se odražava i na planu ritma i strukture

teksta. Čitav drugi paragraf uređuje naizmjenična uporaba konfesionalnog ili vjerskog nazivlja (odn. *katolici* ili *kršćani* te *'rišćani* ili *pravoslavni*; Sveti Antun isključivo indeksira katolički identitet) u kombinaciji s deiktičkim referencijama, odnosno prostornim i osobnim deiksama s indeksnim usidrenjem u središtu Đevrsaka – uz koje se nalazi i zanimljiv primjer vremenske deikse, u kojemu se suprotstavljaju katoličko sada i pravoslavno prije:

MJESTA. [n2]¹⁰ Medviđa je naj jače selo u sred Bukovice. *Tu* su nemal svi *katolici*. Ovo je daleko selo od Đevrsaka prijekim putom za deset miļa. – *Nami međaši* selo Nunić, *đe* su *kršćani* i *'rišćani* izmješati, kamo je i crkva sv. Ante, i *parok* je tu *kršćanski*. – I Kistañe, kamo je općina, i sud, *katolika* ima; sudski su svi činovnici, a i dućan jedan samo *katolički* ima, a ono su sve *pravoslavni*, ili ti *'rišćani*. *Ispod nas* u selu Ostrovici 5 kuća *katoličkije*' ima, kamo se nalazi i crkvica sv. Ante. *U jug* našeg sela *međaši* Bribir. *I tu* imadu tri kuće imućne *kršćanske*. – *Za jedno* tri do četiri miļe *od nas* nalazi se selo *katoličko* Vaćane, u kom ima samo jedna *pravoslavna* kuća bogata.[n1] Tako isto u Dobropoļcije', *jednake dalečine*, ka i do Vaćani, ima pet kuća *katoličkije*', a zna se, kad nije bilo nijedne, nego sve *pravoslavni*. [n2] Ni selo Rupe *nije daleko od nas*, bi' će do ni' 4-5 miļa puta. A Ićevo je *još bliže*. U Rupa' ima 7 kuća *pravoslavnije*', ali kako su one postale, stvar je smiješna, ali je istinita.[n3] (Ardalić 1899a:113-114; kurziv P. P.)

U fusnoti br. 2, uz početak paragrafa, Radić u uredničkoj intervenciji metakomunikativno smješta Ardalićev popis komentirajući:

Nabrojena su samo *'rišćanska* i *mješovita* [mjesta].

Nije potpuno jasno je li Ardalić zaboravio ili se namjerno suzdržao da spomene katolička mjesta, ali pogled na zemljovid potvrđuje da je izostavio onoliko sela koliko ih je nabrojio. Fusnote br. 3 (str. 113) i 1-2 (str. 114) sadrže dodatni Ardalićev komentar i anegdote iz lokalne povijesti u vezi s postankom pojedinih bogatih pravoslavnih i katoličkih kuća/obitelji, kao i s osobitostima zajedničkoga života vjerskih manjina (ili pojedinaca) i većina u specifičnim selima. Zadnje dvije fusnote – koje su ujedno daljnje kretnje u narativnu izvedbu – zauzimaju pola stranice. Građa koju sadrže vrijedna je sama po sebi kao svjedočenje o konkretnim konstrukcijama identiteta na terenu, u kojima se etničko-vjerske grupne kategorije spajaju s lokalnima, socijalnima i obiteljskima (naime, Ardalić izvješćuje o statusu zetova/muževa što dolaze iz drugih sela). Kao takav, ovaj odlomak teksta anticipira teme koje se razmatraju u kasnijim dijelovima etnografije, a s kojima je tako i intertekstualno povezan (vidi 4.6.-4.7.).

¹⁰ Istaknimo da brojevi fusnota u uglatim zagradama ([n1], [n2] itd.) u ovome primjeru samo služe upućivanju na mjesto fusnotnih referenci u navedenom fragmentu teksta, a ne označavaju i njihov sadržaj (koji se ovdje ne reproducira).

Važno je uočiti da je u ovoj publikaciji premještanje određenih informacija u fusnote – čime se označavaju kao dodatne, pa i sporedne – rezultat Radićeva uredničkoga rada. Iz određenih nedosljednosti u daljnjim dijelovima teksta (v. 4.6.), kao i iz neobjavljene rukopisne građe iste etnografije, dovoljno je jasno da je u izvornome obliku Ardalićev spis bio neprekidna cjelina, tj. sastojao se samo od glavnog teksta.¹¹ Radićeva intervencija razumljiva je: kao urednik ima namjeru da glavne teme u tekstu jasnije uokviri i da ograniči tematske digresije s obzirom na dosljedno strukturiranje u skladu s akademskim upitnikom. S gledišta originalne – formalne i tematske – konstrukcije Ardalićeva diskursa, međutim, konstatiramo kako su dijelovi teksta premješteni (dekontekstualizirani i re-ko[n]tekstualizirani) iz svoga organskog, ko-tekstualnog okružja i potisnuti u kontekstualnu pozadinu i na periferiju, iako upravo ta fusnotna građa potvrđuje prisutnost pučko-kulturnog indeksnog kompleksa u kojemu se međusobno tijesno povezuju mjesto, vjera i identitet uopće. Analitičke kategorije *Osnove* kao da nisu bile dovoljno fleksibilne da se suoče s takvom okolnošću a da ne provedu umjetne tematske podjele. Radićeva sljedeća intervencija stoga nije iznenađujuća: urednik skraćuje Ardalićev paragraf o mjestima (v. prije) za još jednu anegdodu, uz komentar "Doći će na svoje mjesto – *Ur*" (Ardalić 1899a:114, n3).

4.2. Opis "naroda; narodne čudi" (Ardalić 1899a:114-117)

Prisutnost poglavlja o "narodu i [narodnoj/mjesnoj] čudi" na ovome (ili bilo kojem drugom) mjestu u Ardalićevom tekstu bitno je odstupanje od Radićeva modela za kompoziciju etnografskog teksta jer se odnosi na tematski odjeljak koji se ne nalazi kao takav u *Osnovi*. (Ardalić će ponovno uhvatiti nit *Osnove* tek u sljedećem nastavku svoje etnografije, s odgovorima na Radićev odjeljak VI; dok se II., IV. i V. odjeljci preskaču gotovo u cjelini [v. sinopsis 1].) Objašnjenje koje urednik u fusnoti nudi za ovo umetanje kao i za nastavak prvoga etnografskog dijela o narodnoj čudi, poučno je za razumijevanje teksta kao dijaloške konstrukcije:

Općeniti ovaj i kratki uvod, što ga je g. Ardalić napisao kao odgovor na *neka moja pitaña, kojih nema svih u "Osnovi"*, potreban je radi lakšega razumijevaña, kad uz veliko obilje građe nije nade, da bi se skoro moglo sve ovo iznijeti opširno po "Osnovi" (ibid.:114, n4; kurziv P. P.).

Radićevo objašnjenje upućuje na intertekstualne/interdiskurzivne veze s upitnikom – Radić se ovdje i obraća zamišljenom čitatelju koji u rukama drži *Osnovu* – te tako uokviruje ostatak Ardalićeva teksta, ali osim toga čini i me-

¹¹ Neobjavljena rukopisna građa V. Ardalića čuva se u Arhivu Odbora za narodni život i običaje (HAZU, Zagreb) pod signaturom SZ 34 i iznosi oko 280 stranica, ispisanih latinicom. Na više se mjesta jasno vidi kako je urednik olovkom označio dijelove teksta, nekad i po više stranica, da se pri eventualnom tiskanju stave "pod liniju".

takomunikativnu referencu na dodatni dijalog između autora/skupljača/dopisnika i urednika, koji se po svoj prilici odvijao izvan okvira standardnoga upitnika.¹² Postaje jasno da preostali dio etnografske epizode barem djelomično slijedi/prati uzorak posebnog (i neobjavljenog) odjeljka pitanja i odgovora, uvedenog *ad hoc* i uz uzajamnu suglasnost, koja služi zadovoljavanju postojeće tematske potrebe u vezi s Bukovicom kao miješanom etnokonfesionalnom regijom. Struktura ove regulirane neslužbene dijaloške sesije može se čitati i iščitati iz daljnjih podnaslova – umetnuli su ih autor ili urednik – u objavljenome tekstu (za prijevod tematske strukture ovog poglavlja u brojeve Radićevih standardnih odjeljaka, v. sinopsis 2 u Dodatku). U tom svojstvu, Ardalićev tekst istodobno indicira analitički i interpretativni nedostatak u heurističkom potencijalu upitnika o pitanju narodnog/pučkog identiteta (teme koja je nesumjivo bila posebno osobno važna dopisniku) – činjenica koju Radić ne priznaje kad konstruira to poglavlje kao 'općeniti i kratki uvod potreban radi lakšega razumijevanja'.

Odlomak u pitanju počinje s dodatnim geografskim situiranjem Bukovice "koja se prostire od Krke pa do Karinskog mora", poslije čega slijedi narativna digresija u kojoj Ardalić, među ostalim, narod u bukovičkome kraju generalno karakterizira kao 'vračarski' i 'vilovski' (1899a:114-116). Potom autor diskurzivno razrađuje regionalni kontrast između *Bukovičanaca* (stanovnika Bukovice, bez obzira na vjersku pripadnost) i *Bodula* (pejorativni naziv za stanovnike susjednoga priobalja, koji se odnosi i na obližnje otoke). Sljedeći je fragment reprezentativan za način kojim se ta opozicija diskurzivno konstruira strategijskim odabirom riječi, usporedbi, atribucija i kvalifikacija/predikacija:

U *Bodula*, – u kojije' je *sve drugovačije*: nošna, govor pa i obličav; *Boduli* su *svi plavi*, i *bjele* kože, *žučkasti*, a ženske im *nikakve crnomañaste* nema – život je *sav u nji'* drugovači. *Bogomoljni* su od pravoslavniije' i od katolika, koi u *Bukovici* živu, jer *on* [tj. Bodo, mn. Boduli – P. P.], kud god ide, *brojanice* (krunicu) nosi i Bogu se moli. (...) *Bukovički katolici*, *ka i pravoslavni*, ne znadu, što je ta krunica nego mjesto ñe, kad nema dopušta za pasom nositi *kubure*, on je u torbak metne (...) (ibid.:116, kurziv P. P.).

Ardalić potom dalje razvija raspravu o običajima i praznovjerju bodula, pri čemu obogaćuje svoje opise anegdotama i fragmentima pseudodirektnog lokalnog govora. Ovi se primjeri citiranog diskursa u tekstu prikazuju pod navodnicima te ih autor uklapa u narativno reproducirane događaje, koji mogu biti ili stvarni ili simulirani (idealizirani). Tako, čini se, Ardalić

¹² Uz Ardalićevu rukopisnu građu u Arhivu Odbora za narodni život i običaje (v. prethodnu fusnotu) nalazi se prilično opširna njegova prepiska s uredništvom ZbNŽO, gdje među ostalim odgovara na pitanja o dodatnim razjašnjenjima uz određene dijelove (neobjavljene) građe.

kombinira prednosti i direktnoga i indirektnog citiranja. U tom pogledu vrijedi navesti opasku Johna Lucyja da se "pogodnim izravnim citiranjem može postići da se izjava dojmi autoritativnije nego samo kao gledište pojedinog govornika, dok se indirektnim citiranjem mogu eliminirati aspekti originala koje izvjestitelj ne želi naglašavati" (Lucy 1993:18-19).

4.3. Regionalne razlike u življenju

Sljedeći segment teksta nastavak je "posebnog" odjeljka, što su ga uveli autor i urednik (v. prije; za tematsku kompoziciju v. sinopsis 2). Ardalić dalje tipizira topografsko-geografski i simbolički prostor Bukovice artikuliranjem uzastopne, tročlane prostorne/spacijalne podjele, koja je u korelaciji s diferencijalnim regionalnim načinima života, naime, između priobalja (metonimijski označenog pejorativnim terminom *Boduli*), takozvanog 'Donjeg svijeta' (tj. Ravnih kotara, nižeg dijela zaleđa između priobalja i Bukovice), i 'Duboke Bukovice', tj. gornji dio Bukovice koji seže dublje u planinsku unutrašnjost prema Kninu i Bosni (zvanj 'Turska međa' u tekstu).¹³ Po implikaciji, Ardalić time diskurzivno konstruira optimalni simboličko-geografski položaj za svoje rodno selo Đevrske – fokus etnografije – koje se tako unutar Bukovice situira u pogodnijem dijelu koji graniči s 'Donjim svijetom', dok ujedno zauzima srednju poziciju (i doslovno i figurativno) između talijaniziranog ('latinskog') priobalja i divljine brdskog 'turskog graničnog područja'. Povoljni položaj Đevrsaka u odnosu na 'Duboku Bukovicu' eksplicitnije se iskazuje u ekonomskim terminima u sljedećem odlomku, koji ilustrira prikladnu uporabu osobnih i prostornih deiksi te evidencijalnosti ("vele, da..."), u kombinaciji s konstrukcijom funkcionalne analogije ili paralelizma 'bliže mora – bliže Boga':

Razlike u življenju. (Duboka Bukovica, Doñi Svijet, Boduli). Narod jednako živi počimljujući od bliže mora, t.j. od *Bodulâ*, pa sve do planinâ ili ti *turske međe* (Bosne). *Mi*, koi smo *bliže mora*, *vele*, da smo *bliže i Boga*, jer moremo, što 'oćemo cijeñe dobiti, jer nam nije daleko otići pazariti na svoije' konije'. A *onijem*, *koi su daleko*, a ima ij, da ñesu mora ni vidli, oni u trgovaca svoije' kupe, ono plate duplo, što mi jednojstruko na majdenu t.j. u trgovaca morski' (ibid.:117; kurziv P. P.).

Duboka Bukovica dalje se kategorizira u terminima divljine i izoliranosti od civiliziranog svijeta. Ardalić kontrastira Duboku Bukovicu s Donjim svijetom i priobaljem po načinu života/preživljavanja, odnosno suprotstavlja transhumantno stočarstvo (s tipičnom simbiozom pastira i ovaca) s poljoprivredom, pri čemu se svakom članu pripisuju odgovarajuće odlike mentaliteta. "Roba donjska" – kako Bukovičani zovu svoje susjede iz Donjeg

¹³ Kao što je poznato, upravu nad Bosnom i Hercegovinom je 1878. poslije četiri stoljeća otomanske vladavine preuzela Austro-Ugarska.

svijeta – "malo je različitija od bodulske"; Bukovičanima i donjskim ljudima, bilježi Ardalić, "življenje je jednako i duša im je jednaka[, slamo ovi [tj. donjski ljudi – P. P.], đe su u vinu, više se svađaju". Slijedi metapragmatička karakterizacija verbalnog ponašanja Bukovičana, koja sadrži i ilustrativne primjere pseudodirektnog govora:

(...) Iz *trijeznog Bukovičanca* ne će se čuti nikad besjeda truñava, ka *onije'*, što iz *ni' vino divani*; nego on, što kazuje, sve polagano veže riječ uz riječ, od početka pa do svršetka, o čem što divani. U sud kad bude zašto zvan, on ne zna u kratko ništa kazivati, nego po svoju i istinski, da sudcu dokoña ćutiti ga, pa mu reče: "Brže kazuj i u kraće!", a on mu reče: "Ja, gospodine, ne znam, nego ovako; bez početka ne mogu kasti ni svršetka; a kad ti se grsti slušati me, onda ne bijaše me ni zvati (...)" (ibid.:119, kurziv P. P.).¹⁴

Uz to, u tekstu se nalaze opisi i reprezentacije 'verbalnih dvoboja' između *Bukovičanaca* i stanovnika Donjeg svijeta, koji pokazuju daljnje uzajamne stereotipne kvalifikacije i predikacije – kao diskurzivne konstrukcije 'svojih' i 'dru- gih' identiteta. Ovdje vrijedi napomenuti da je u hrvatskome jeziku, kao i u drugim slavenskim jezicima i dijalektima, jedno od najuobičajenijih sredstava tipiziranja, odn. stereotipiranja ili stereotipnog 'kalibriranja' kolokacija referencije i predikacije (v. 3.1) – nesvršeni glagolski vid kao nositelj modalnosti uobičajenosti, te ga u tome svojstvu konstantno upotrebljava i Ardalić. Osim toga, uporabom ekspresivnih i idiomatičnih registara jezika se 'direktni citati' prikazuju kolokvijalnijima. Sljedeći fragment sadrži i tipičan primjer (naime, figurativnu predikaciju 'žirari') procesa, koji je Fernandez (1986:22) nazvao *metonymic misrepresentation* – metonimijski iskrivljeno predstavljanje:

(...) Najkašne *ovi doñi* reku *tijem*: "U nas je svaka voćka i smokva, a u vas nema, nego sami žiri, i vi ñeste ništa drugo, nego *žirari*." A ovi će *tijem*: "Bogme ako nemamo smokava, nemamo ni groznice: vi se ñi u ujutru na šte srce nadrete, pa se za ñima napijete vode, eto odma' po vas tetke grôje (groznice). Ako imamo žira dosta, mi š ñima krmke u'ranimo, pa ij vami prodamo za novce, koe ste u trgovce digli (...)" (Ardalić 1899a:120; kurziv P. P.).

4.4. Razlike u vjeri (Ardalić 1899a:122-126)

Ako je riječ o etnokonfesionalnom aspektu lokalnoga diskursivnog oblikovanja identiteta, posljednji je dio prve objavljene epizode Ardalićeve etnografije o Bukovici bez sumnje najzanimljiviji, ili barem najeksplicitniji. U tematskome pogledu taj je dio teksta daljnji nastavak spomenute 'neslužbene dijaloške sesije' između Ardalića i Radića. S obzirom na njihovu

¹⁴ Prihvatljiva je pretpostavka da je kao lokalni finansijski službenik Ardalić osobno prisustvovao nekim parnicama na sudu.

specifičnu prirodu, pododjeljke u tom poglavlju gotovo je sigurno uveo i nazvao Ardalić, indeksirajući time lokalne pučko-kulturne kategorije. Počevši s poopćenom izjavom ("Pravoslavni i katolici na sve ove krajeve jednako život imaju"), tekst obuhvaća šest paragrafa, od kojih prva tri razmatraju kriterije za razlikovanje katolika i pravoslavaca (naime govor/narječje, nošnju i običaje), a posljednja se tri tiču međusobnih odnosa između dviju konfesija (kao što se manifestiraju u: pogrđnim nazivima, pejorativnim karakterizacijama i praznovjerjima; crkvenoj problematici; postojećim prijateljstvima spram neprijateljstava koja se potiču izvana). Dodatni komentari, anegdote i fragmenti lokalno-povijesnog pripovijedanja premješteni su u fusnote.

Neobična pojava govora kao prvog pododjeljka pod temom 'vjerskih razlika' neposredno indicira da upotreba jezika funkcionira kao jedna od primarnih odlika konfesionalnog grupnog identiteta. Korelacija jezičnih razlika s lokalnom vjerskom diferencijacijom (koja se odražava u strogoj uporabi konfesionalnih zbirnih naziva kroz tekst) sugerira postojanje odgovarajućih etničkih kategorija kolektivnog identiteta. U Ardalićevu tekstu sustavno nema 'službenih' etnonimi/etničkih kategorija Hrvata (Hrvata-katolika) i Srba (Srba-pravoslavaca), iako je to nazivlje u to doba bilo već dovoljno rašireno u Hrvatskoj. Ta se odsutnost može inpretirati na razne načine. Iz današnje postjugoslavenske perspektive, s jedne strane, mogla bi se činiti privlačnom i prihvatljivom pretpostavka da se uporaba takvih etnonima za nacionalno, akademsko čitateljstvo smatrala preosjetljivom ili prekonotativnom u nacionalno-hrvatskom kontekstu toga vremena. S druge strane, službene kategorije zapravo i nisu morale biti presudno važne za lokalnu pučku kulturu i identitete, pa nisu ni trebale biti u (širokoj) uporabi u Bukovici u to doba. Još barem u većem dijelu devetnaestoga stoljeća, u Hrvatskoj se konfesija održavala kao glavni kriterij grupne ili etničke (*avant-la-lettre*) diferencijacije; a kasniji službeni etnonacionalni nazivi u biti nisu bili ništa više nego političko-ideološki prijevodi tih vjerskih kategorija (vidi Rihtman-Auguštin 2001:114-116). Bilo kako bilo, odsutnost etnonima eksplicitnog etnonacionalnog karaktera se poklapa s ruralnom, tradicijskom, autentičnom, kulturnom koncepcijom puka/naroda koja je u osnovi Radićeva akademskog upitnika i koja se svodi na viziju o zajedničkoj seoskoj pučkoj kulturi i identitetu s lokalnim diferencijacijama unutar hrvatskih geografskih granica.¹⁵

Ardalić metapragmatički konstruira konfesionalnu diferencijaciju govora u Bukovici na temelju percepcije tipičnih fonetskih razlika, naime vokalnih alternacija između *ijekavice* i *ikavice*, u izgovaranju određenih leksema shvaćenih – pa i predstavljenih – kao reprezentativnih:

Razlike u vjeri. Pravoslavni i katolici na sve ove krajeve jednako život imaju. G o v o r i m je različit: pravoslavni govore: *ǎe*, a katolici: *di*;

¹⁵ Vidjeti u vezi s time i fusnotu br. 24.

ovi: *bjelo*, a oni: *bilo*; ovi: *vjere mi* reku, a oni: *vire mi*; *sikira* reku jednako svi (Ardalić 1899a:122).

Ovdje posebno valja istaknuti uporabu proksimalne (blizinske) pokazne deikse (*ovi*) s referencijom na pravoslavne spram distalne (daljinske) pokazne deikse (*oni*) s referencijom na katolike (v. dalje). U istome se paragrafu druge dijalektalne fonetske/fonološke diferencijacije vežu ne uz konfesionalne razlike nego uz regionalnu simboličko-geografsku podjelu između stanovnika sela (u zaleđu, ovdje) i gradova (u priobalju, ne ovdje); uz to, Ardalić nakratko karakterizira uobičajenu mjesnu uporabu pronominalnih obraćanja s *ti* i *vi* kao sustav indeksiranja poštovanja:

U *ni*' jednije' ovdja, koi su daļe od grada, ne more se opaziti u govoru nikakvu *f* ni *h*: na mjesto reći: *fala*, oli: *jorin*, oli: *fratar*, oni svi reku: *vala*, *vijorin*, i *vratar*; na mjesto reći: *vide ih* – oni kažu: *vide ij*. Rijedko će koi reći jednom gospodinu: *Vi*, nego: *ti*; a kad su dva, ili ij je više, onda reku: *Vi* gospodo, oli: *Vi* gospodari (ibid.).

Ovaj je paragraf ključan za rekonstruiranje i interpretiranje identitetskih pozicija i mogućih grupnih pripadnosti samoga autora s diskurzivnog i jezičnog gledišta: u ovom trenutku postaje jasno da jezik etnografskoga teksta – u ovom, kao i u svim prijašnjim i sljedećim dijelovima – indeksira (ijekavski) pravoslavni seoski/seljački identitet, sa svim odgovarajućim kvalifikacijama i predikacijama, u terminima koje je Ardalić naveo sam. Uporabu proksimalne demonstrativne deikse s referencijom na pravoslavce (v. prije) u tom je pogledu teško smatrati slučajnom: ona se ovdje ne služi samo diskurzivnom anaforam (koja upućuje nazad na 'pravoslavne' kao već spomenutu temu rečenice, paralelno s koreferencijom 'katolici > oni') nego uz to funkcionira kao indeks prostorne, pa i socijalne blizine.¹⁶ Odsad pa nadalje Ardalić će se u rastućoj mjeri asociirati s ovim indeksnim kompleksom, upotrebljavajući lokalno-pravoslavni registar identiteta i alteriteta (u kombinaciji s drugim pragmatičkim sredstvima kao što su deikse) učestalije i eksplicitnije. Osim toga, u njegovoj karakterizaciji lingvističkih razlika prepoznajemo lokalne instance pragmatičko-semiotičkih procesa, koje su Judith Irvine i Susan Gal (2000:37-38) definirale kao ikonizaciju i fraktalnu rekurzivnost: fonetske/fonološke varijacije u ograničenom broju leksema postaju operativni indeksikalno-ikonički znakovi govornih/dijalektalnih razlika, koje se u svom redu koreliraju s konstrukcijom ili percepcijom sociokulturnih razlika na konfesionalnom planu (unutar Bukovice) kao i na regionalnoj razini (priobalja spram zaleđa).

Razlike u lokalnoj nošnji i nakitu u sljedećem se paragrafu pripajaju istom indeksnom kompleksu kolektivnih konfesionalnih/lingvističkih identiteta, uz Ardalićevu izjavu da "*Katolici* većinom svi kraćega su perčina

¹⁶ Za opširnu tipologiju deiktičkih referencija, vidi Hanks 1992.

[konjskog repa – P. P.]. Roba im je više izvezenija (t. j. košule po košerije' [sic] i po rukavije'): *po vezu i po besjedi oni se svađe poznaju (...)*" (1899a:122; kurziv P. P.). Poslije rasprave o razlikama u pridržavanju pojedinih crkvenih praznika i svetaca (ibid.) slijedi daljnja diskurzivna razrada lokalnog sustava konfesionalnog konstruiranja identiteta i alteriteta, u odlomcima koji razmatraju međusobne odnose, pogrdne nazive i predrasude/stereotipne koncepcije – među ostalim, uzajamno stereotipno pripisivanje demonskih predikata. Napetosti između pravoslavaca i katolika, smatra autor, potiču se izvana u sklopu (u tekstu ne dalje razjašnjene) politike vođene po principu podijeli pa vladaj, koja se u Ardalićevu izvješću pejorativno kvalificira kao turska. Zanimljivo je opaziti kako se na jednome mjestu autoru 'omakne' te rabi podrugljiv etnonim *bunjevci* za katolike (čime deiktičko središte svoga iskaza smješta među [svoje] pravoslavce):

Razlika u Bukovici, pa i svagde ima između katolika i pravoslavnije', što za radi vjere jedni drugom rugaju se. To ne bi oni čeli, niti im je iz srca niklo, nego ima *neko drugi*, što tu braću od jednog običaja uvijek dižu na punat i zavađuju. Baš rade *po tursku*, jer kažu: kad god Turčin se moli Bogu, izgovara: "Bože, ne sjedini krsta, onda je naše carstvo!" Tako baš rade na *pravoslavnije'* i *katolicije'*, da jedan na drugog krivo gleda i imena nadjeva. *Pravoslavne katolici* zovu za poruganiju: *rkaći*, i da se *krste mačijom nogom*; a *pravoslavni* zovu *katolike buńevcima* isto za podruganiju, i da se *krste lopatom*. Jedni drugom nadjevaju imena od svake vele, ne to, da im divane iza leđa jedan drugom, nego sve u oči, ili oko na oko. Ta podruganija biva polak u šali, polak u zabiļu, naskoli, kad se će izmješaju u kojoj radni, da su zaedno, a Bože sačuvaj, što edan drugome pere i govore! Tvrdo vjeruje se, da se *buńevci vukodlače*, a *pravoslavni* da postaju *očajnici*, t.j. *u grebu ne raspone se*: toga drže za *griešnika*, da je bijo živ (ibid.:122-124; kurziv P. P.).¹⁷

Ardalić ističe da unatoč svemu tomu brakovi između dviju vjerskih zajednica nisu ni neobična ni rijetka pojava (1899a:124). Posljednji paragraf njegova pododjeljka o vjerskim razlikama sam je po sebi zanimljiv kao povijesno svjedočenje o institucijskim kanaliziranjima nacionalno-političkih ideologija. Ovdje se ocrta kontrast između nekadašnjih relativno srdačnih odnosa i sadašnjih napetosti između pravoslavaca i katolika, u kojima važnu ulogu igraju popovi, školski učitelji i lokalni političari – polifonijski prisutni kroz autorov diskurs:

Istina, da je vavjek od postańa bilo po nešto zadjevańa izim vjere jedni' u druge, ali se se ipak držali u preko blizom prijateljstvu: jedan drugom zajam davali i na ruku išli, pa zaedno *u prve zemane* išli bi i u ajduke, i u svako voevańe. *A sad od nekog novog vremena* Bože i Bože sačuvaj, što se je nametnulo i omrazilo, da su se *gore* počeli gleti pravoslavni s

¹⁷ Fusnota koja prati ovu posljednju rečenicu sadrži dvije lokalne anegdote o neraspadnutim truplima te završava s izjavom: "Eto daklen, očajnikâ ima u nas."

katolicim, *neg u prve zemane s Turcima* (...). Koliko popovi među razlike i ziđu bedeme između jedne vjere i druge, toliko više učitelji. Za pravo i po duši reći, samo u našem kraju, *odkad su škole postale, odunda* (!) se šes' puta više mrze na katolike (...) (ibid.:124-126; kurziv P. P.).

Kako su u nas u Skradinu *pravoslavni* na upravi, pa se boe, da ne bi izgubili u napried [na općinskim izborima – P. P.], zato svašto iznose na *katolike*. U Marču mjesecu zatečen jedan, đe po Đevrskama 'oda od kuće do kuće, pa govori narodu: "Ako *buñevci sad* općinu nami otmu, najprvo će soriti u Skradinu crkvu *sv. Špiridona našeg*, te će na ņoj ozidati *svoju*; pak će *onda* soriti *sv. Iliju đevrsačkog*, pa na ņemu *svoj manastir* načiniti. Ako *oni s nami* obladaju, *gori* će nam biti, *neg Turci u prve zemane*. I *vjera je ņeva gora, neg turska*." (ibid.:126, n1; kurziv P. P.).

4.5. Život u zadruzi: Prostorno-vremenska ukorijenjenost seoske zajednice

U terminima Radićeve *Osnove* sljedeće dvije objavljene epizode Ardalićeve etnografije označavaju tematski skok od I. odjeljka (Kraj; mjesta) na odjeljak VI.1 o životu u *zadruzi*, to jest, kooperativnoj rodbinskoj zajednici, u ovom slučaju patrijarhalno organiziranoj zajednici muških srodnika koji sa svojim obiteljima žive zajedno pod istim krovom te tako čine jednu kuću. Ardalić detaljno prati pitanja i upute za sve pododjeljke (Radić 1897:34-36) te će temi na kraju (na poslijetku, eventualno) posvetiti ekvivalent od 75 tiskanih stranica (Ardalić 1899b, 1900). Unutar bukovičke etnografije kao cjeline ovo je poglavlje prijelaz od uvodnoga opisa narodnog karaktera prema većem dijelu Ardalićeve rada, u kojemu se razmatraju narodni običaji, vjerovanja i usmena književnost (počevši od [Ardalić 1902]). Što se tiče diskurzivne i dijaloške konstrukcije/izvedbe identiteta, taj je odlomak važan iz dvaju razloga: 1. na tematskom planu, problem formiranja kolektivnih identiteta sad se premješta na daljnje (mikro-) razine, gdje se potencijalno može uočiti djelovanje sličnih diskurzivnih procesa, naime, razinu (pravoslavnih) proširenih obitelji (tj. njihovih pripadnika i organizacije) kao i odnosa između zaselaka i kuća/obitelji unutar seoske zajednice; 2. ove epizode sadrže redovite intertekstualne i metatekstualne referencije na informaciju iz prethodnoga dijela etnografije (pretežno u fusnotama), što je daljnja indikacija organske međusobne povezanosti različitih stupnjeva i kategorija oblikovanja identiteta u lokalnome diskursu. Štoviše, autor tu dalje konstruira vlastiti identitet tako da sebe postavlja i prema 'kopnenim' seljacima i spram gradskih primoraca. Za preostali dio analize usredotočit ćemo se pod ovim i sljedećim podnaslovima na nekoliko relevantnih fragmenata iz tih epizoda (posebno Ardalić 1899b:196-206; 1900: 9-10, 16-18, 22-25).

Na početku poglavlja Ardalić nudi pregled 'plemena', obitelji i zadružnih kuća (uz prikladnu pučku terminologiju), opisujući njihovu distribuciju u selu i zaseocima (1899b:196-197). Ova inventura, međutim, kako se razvija, tako ujedno izaziva i pokreće narativnu izvedbu etnološke predaje o počecima Đevrsaka, odn. o osnutku i prvom nastanjenju sela. To pripovijedanje, očevidno zabilježeno od nekoliko različitih informanata, zauzima dvije stranice; međutim, veći je dio ove organske narativne cjeline urednik premjestio u fusnote (vidi i 4.6). Fragment u pitanju primjerno ilustrira diskurzivno razvijanje tema 'lokalnosti' (lokalne pripadnosti i lokalnog identiteta, lokalne povijesti, lokalnih korijena), preko kojega se narativno postiže prostorno-vremenska ukorijenjenost seoske zajednice. Uz to je reprezentativan za polifonijski karakter Ardalićeve etnografije jer se ovdje možda jasnije nego u drugim dijelovima teksta razotkriva mnoštvo glasova prisutnih u Ardalićevu diskursu, koji je dijalektički i dijaloški povezan s diskursom svih njegovih informanata i pretpostavljenih sugovornika, kao i s prijašnjim izvedbama iste pripovijesti (v. 3.2). Kad je riječ o adresivnosti i zamisli publike, uočavamo kako u fazi pripremanja tiskanoga teksta, daljnjim hijerarhijskim raspoređivanjem forme i sadržaja (odnosno stvaranjem fusnota), urednik toj polifoniji dodaje svoj glas, u skladu s analitičko-tematskom organizacijom institucijskog upitnika i s anticipiranim čitateljstvom etnografije. Što se tiče retorične strukture, koherencije i kovarijacije forme i sadržaja, može se opaziti kako procesi (meta)narativnog uokviravanja, evidencijalnosti i (indirektnog) navođenja govora djeluju na više razina (u pripovijedanjima unutar pripovijedanja) te postižu efekt (daljnje) ovjeravanja, tradicionalizacije i čak mitologizacije diskursa. Zajedno s obilnom uporabom zavisnih rečenica, takvi procesi općenito pokazuju visok stupanj asocijativnosti (ili kulturnog indeksiranja) Ardalićeve polifonijskog pučkog diskursa; na planu sadržaja se to odražava u mnogobrojnim prividnim skretanjima ili digresijama od glavne niti priče (dok je narativna izvedba već sama po sebi devijacija/odstupanje od glavnoga, umjesnoga informativno-etnografskog diskursa). U prijevodu, uz indikaciju tematske strukture i kompozicije, taj bi se odlomak ugrubo mogao prikazati na sljedeći način:

Kazivao mi je sadašnji starac od bliže 90 god., neki Stevan Ardalić iz Zečeva,¹⁸

*da je čuo pripovijedati od svog đeda,
da u stara vremena najprije je doselilo u Đevrske 7 kuća,
koje su se bile nastanile u sred sela,*

kamo je i crkva s groblom:¹⁹

tu da su se umnožili kako s čeľadma, tako i sa stokom (...), –

¹⁸ Zečevo je jedan od đevrsačkih zaselaka.

¹⁹ Ovdje se opaža prijelaz iz vremena (prepričanog) *dogadaja* u vrijeme *iskaza*, pokrenut amblematskom asocijacijom sredine sela sa sadašnjom lokacijom crkve i groblja.

Tako malo po malo sačinjavali bi dijo sela ili zaseoke, koje su *posle* prozvali Zečevo, Gorne-pole, Ogrede, Nožica (...). Sasvim što su prozvali te rečene varoše posebnim imenima,²⁰ kod vlastih to se nikad ne priznaje, nego sve pod imenom jednim zove se Đevrske, kamo je najprije već naseljeno sredina sela,²¹ i kamo se crkva s grobljom nahodi.

Koju je, kažu, neki Radovan Korda sagradijo kao za pokoru sebi i svom plemenu, koji da su bili veliki lupeži i zločinci, kad im je varoš bijo u sred sela

ne daleko od sadašnje crkve.

S tijekom Kordami *onda da je bilo* izmješato u jednom sklopu još pleme Mandića i Kešića: *ti da su* slogovali svi zajedno, da ih je bijo veliki broj sigurni ljudi, *koi bi išli* podaleko kao četnici za dognati kradenije volova, i *ti da bi odma'* sve na jednoj krvi poklali, koje bi razdijelili svima po varošu:

tu da je bila jedna starica pobožna, *koja da* ne bi čela tog kradenog mesa nikad jesti, *a da* bi čorbu srkala, *daklen* da su joj govorili: "Kad moreš čorbu od mesa, onda i meso ije", – *a ona da bi* rekla: "Vodicu sam ja s bunara dočela, ja ću je kao moju srkati, a za vaše meso ne ću znati."

Istož da je bilo ime Joka, a nazvate iz milošte Koka. Ista da je znala križati i bajati nad čirima i ostalim ranami (...)

Gore rečeni Korde, Kešići i Mandići, kad bi kradena goveda dognali, *da su* bili važani za jednu noć goveda poubijati, meso komšijama porazdijeliti, pa i pojesti, *nego da bi* i kože ostrugali, izrezali i svako sebi *da bi* opanke načinili, u jutro odma' na noge obuli. Potražnici *da bi* za nima došli u potragu, *ti da bi* im odma' pokazali opanke na nogami govoreći: "Da ne bi ovi opanci od vašije goveda bili?" *koje(!)* bi im odgovorili, da to ne može biti moguće prije. *I tako tijekom da* se lako ne bi u trag ulazilo. – U istom varošu da je bila neka babetina, imenom Kovra, koja je nehotice zapalila svoju kuću. Od te sav taj lupeški varoš da je izgorijo, jer su im onda kuće po ševar bile. (...)

Kako reko', da je 7 kuća naselilo najprije Đevrske (...) (Ardalić 1899b:197-198).

U ovom (etnopoetičkom) prikazu, uvlačenja pasusa označavaju narativne 'odvojke' kao i razine/stupnjeve (meta)narativnog uokviravanja, s odgovarajućim postupnim skokovima u prošlost; paralelne razine ili stupnjevi uvlačenja stoga indiciraju tematske i/ili vremenske jukstapozicije. Metapragmatičke i evidencijalne oznake ili konstrukcije ovjeravanja/autentikacije, tradicionalizacije i mitologizacije (npr. uzastopno usidravanje diskursa u glasovima identificiranih/prepoznatljivih starijih, u starim vremenima pa u bezličnoj narativnoj prošlosti) istaknute su kurzivom. Podvlačenjem se ističu izrazi spacijalnog/prostornog usidravanja (utemeljavanja) i uređivanja u

²⁰ Na ovome se mjestu odvija novi prijelaz iz vremena događaja u vrijeme iskaza, uz razvijanje tipiziranosti ili stereotipa u vezi s vlastima, te obnavljanje kronotopa (usp. Bakhtin 1981:84 i d.) sredina-sela-crkva-groblje.

²¹ "Već naseljeno", obrnuto, upućuje natrag od vremena iskaza u narativno vrijeme događaja.

pripovijedanju (pri čemu redovna distribucija lokativnih priloga i toponima tekstu daje izvjestan ritam). Manjim se slovima prikazuje dio teksta koji je premješten u fusnote (naime pripovijesti o Kordama i Kovri, koje se razvijaju u vezi s lokalitetom crkve/groblja). Polifonija se nalazi te odjekuje i unutar i između raznih razvijenih narativnih okvira i pripovijesti, kao i u očitom intertekstualnom/dijaloškom miješanju različitih pojedinih (izvedbi) pučkih naracija u ovom jednom pripovijedanju.

4.6. Došljaci i tuđinci u zadruzi: Prema lokalnim temeljima grupne pripadnosti

Bitna je za rekonstrukciju diskurzivnih (i općenito kulturnih) procesa formiranja identiteta opširna rasprava koja se u drugoj epizodi Ardalićeve etnografije posvećuje lokalnim shvaćanjima o došljacima i tuđincima u rodbinskoj zajednici (1899b:199-205). Riječ je točnije o obiteljskoj kategoriji muških nesrodnika koji dolaze izvan sela Đevrske te se pridružuju patrijarhalnoj rodbinskoj zajednici, kategoriji koja se zapravo podudara s općom seoskom kategorijom negativno ocijenjenih 'stranaca'. Tu pretežno spadaju supruzi/zetovi koji se sklopom okolnosti – i protivno uspostavljenu običaju – useljuju u ženinu rodu kuću, ali se kategorija proširuje i na mušku nahočad i siročad koja se usvaja u zadrugu, te na nezakonite sinove. Prema tome koliko je temi posvećeno pozornosti i prostora (šest tiskanih stranica), jasno je da su svoji, domaći i tuđi, drugi barem jednako važne i operativne sociokulturne kategorije identiteta kao, na primjer, vjerska ili dijalektalna pripadnost, kad se odnosi na daljnje društvene mikrorazine kao što su rodbina, obitelj, zaselak i selo (neovisno o tome predstavljaju li ovi i gradacije regionalne pravoslavne zajednice). Ardalić priopćuje pet podužih lokalno-povijesnih priča o postojećim obiteljima i osobama, i u općim crtama karakterizira status došljaka/tuđinaca u zadruzi i u seoskoj zajednici. Iz toga etnografskog pripovijedanja se pojavljuju i razaznaju sljedeći osnovni termini konstruiranja lokalnoga identiteta i alteriteta: *svoj*, *rođeni* i *seljanac* (seljanin) s jedne strane, a *tuđinac*, *došljak/pridošlica*, *uljez* i – kao opći (dijalektalni) termin – *devorac* (tj. stranac, dosl. čovjek izvana), s druge. Ovi termini-kategorije posve su funkcionalni sami po sebi, iako se ovdje presijecaju i s etnokonfesionalnim i drugim atributima i predikacijama grupnih pripadnosti, koji ih mogu dodatno kvalificirati. Takve je aspekte lokalnoga diskursa o identitetu već anticipirao i najavio autor/dopisnik u fusnotnoj građi u prvom nastavku etnografije (Ardalić 1899a:114, n. 1-2; v. 4.1). Navedeni fragmenti ilustriraju operativnost spomenutih kategorija te otkrivaju i aspekte metadiskurzivnog i metatekstualnog Radićevog nadziranja. Tako npr. referencija na Zadrana u prvome fragmentu ostaje nerazumljiva ne pročitaju li se fusnote kod prethodnih rečenica iste pripovijesti (gdje se objašnjava kako se protiv glavne

osobe digla optužba pred sudom u Zadru) – nedosljednost koja je indikativna za urednikove intervencijske aktivnosti kroz cjelinu etnografskoga teksta:

(...) Zaludu je rečeni Jandre bio kao *tuđinac* i *došlak* i t. d. u kući kaluđera Save [Jandre je bio sin kojega je dotični pravoslavni kaluđer začeo s katoličkom ženom], taj kad je umro, Jandri malo je ko što za to prigovarao (osim Zadranina) (...) (Ardalić 1899b:202, kurziv P. P.).

(...) Sadašni i Sava –ić [sic] broi se za *tuđinca*. (...) (ibid.:203, kurziv P. P.).

U rkp. je dakako potpuno ime. I ako su ovo sve stvari, što ih u selu zna svatko, ipak treba poštovati svačiju osjetljivost. I neke pojedinosti izostavljamo, a i ono, što ostavljamo, ostavljamo samo zato, da se vidi, koga narod dži za tuđinca, "uļeza", "devorca", premda je ovakva *chronique scandaleuse*, što još živi u narodu, i sama po sebi vrijedna građa. *Ur* (ibid., n. 2; urednikova napomena kod Ardalićeve prethodne rečenice).

U obće na tako zvane *uļese* (!) [sic – tj. zetove koji se useljuju u zadružnu kuću ženine familije – P. P.] dobrim se okom ne gleda. Reku im: da su se *prodali*, ili da su se oni *udali*, da su ušli u *laštvo*, i da su *dovedeni*. *Otprije*, kažu, da bi *progonili tē*. Kogod nije *svoj rođeni seļanac*, reče mu se *devorac*, a *iz devorja* [dosl. 'izvana' – P. P.] mučno trpe u selu, pa *makar bijo iste vjere*, svakako broi se za *devorca*. (...) Ako se s kim ti *uļesi* za što poinade (što se često događa), odma' mu reku: "Muči, *pridošlico* i *dovedene*! Ajde u svoje selo, oklen si došao, pa zapovjedaj, a ovdē ĩe ne ćeš, niti što svoga imaš!" Tako taj mora da guca i muči i da svakom ugađa, ako misli u miru biti i u selu obstati, štono se kaže, valja da bude "silom prijatelj". (...) Nedavno je još neki Đuro Tošić došao u laštvo k udovici Ani Šepinoj. Tošić je iz Gornjeg poļa [đevrsačkog zaseoka – P. P.], a udovica iz sredine sela Đevrsaka. (...) On *kao seļanac seļanki* je došao. Govore, da: *boļe*, da se *taki* pomagao, *nego devorac*, da je bliža košuļa nego 'aļina. (...) (Ardalić 1899b:204-205, kurziv P. P.).

4.7. Dalje o zadruzi i seoskoj zajednici: Supružni, regionalni i autorski identiteti

Ardalićevo izvješće o socijalnom položaju žena u drugome nastavku dijela o zadruzi (1900) može se dovesti u bitan kontrast s razmotrenim lokalnim shvaćanjima o muškim uljezima. U kontekstu prikazane patrijarhalne rodbinske i seoske ideologije, ne smije iznenaditi da se dobrima smatraju upravo te žene koji dolazi *izvan* sela te se useljuju u muževu roditeljsku kuću. Kvalifikacija mlade/snahe kao *devorkinje* stoga ima pozitivivnu vrijednost;

dapače, kao pravilo, 'što je iz daljega, to bolje'.²² Ardalić za to navodi sljedeće praktične razloge:

Svaka je *boļa* ona i *poslušnija*, kad je *iz daļega*, jer ne smije odgovarati mužu, ni činiti koješta mu, ka' ona, koja je *iz sela*, jer ova nema se kom potužiti, pa bilo joj zlo ili dobro, dura, sluša i ponizna je, pa i ņoj bego ņezin i svi kućani *toj devorkiņi* budu dobri. A ona, koja je *iz sela*, čim što bego na ņu nabrecne, a ona trke trke, pa materi, ili kom drugom te odma' kaže i slaže, ko zna šta. Onda na begu trista čuda. Zato *ova selakiņa* godi i mladuje prama *onoj iz devorja* (Ardalić 1900:9-10, kurziv P. P.).

Povodom rasprave koja slijedi u vezi s diobom rada između muškaraca i žena unutar zadruge, Ardalić u fusnoti formulira regionalnu usporedbu između Bukovice/Đevrsaka i primorskoga kraja, čime zapravo rekapitulira neke opise narodne ćudi iz prve epizode etnografije (v. 4.2). Ovaj intertekstualni spoj još je jedna ilustracija organske međusobne povezanosti, u lokalnom pučko-kulturnom diskursu tematskih materijala iz različitih akademskih odjeljaka, dok je upravo to isto analitičko razlikovanje između odjeljaka u upitniku očito natjeralo Radića da premjesti – i tako rekontekstualizira – ovu drugu izvedbu građe iz glavnoga teksta u fusnote:

(...) U Bodulije' svaki ne mal posa' rade ženske sa muškićim zaedno. Ti Boduli ili školjarcu ņesu od nas daleko više od 15 miļa, do prvog mjesta Vodicā, kamo su svi katolici (pod našu zvani *buņevci* ili Boduli), đe je sve drugovačije, neg kod nas, pa i govor ņev nije ni na nesi na naš, roba po gotovu, kuće i sve ostalo. Ali su puno pametnî i bogoļubnî, neg naš svijet (ibid.:17-18, n. 2, kurziv u originalu; usp. Ardalić 1899a:116; v. 4.2.).

Mogući razlozi raskida, te i uobičajene procedure dijeljenja zadružnih kuća (tj. rodbinskih zajednica), opširno se razmatraju (Ardalić 1900:23-50). Autor opisuje dvadesetak slučajeva, vjerno zabilježeni od članova spomenutih familija. A u važnom komentaru u fusnoti u ovom tematskom pododjeljku Ardalić razjašnjava i svoj vlastiti status unutar seoske zajednice te diskurzivno situira svoj identitet u odnosu na i seljake i (primorske) građane u regionalno-kontrastivnim (ne konfesionalnim) terminima konstruiranja identiteta. U tom metadiskurzivnom odlomku Ardalić se dotiče i pitanja autoriteta/autorizacije i pouzdanosti svoje etnografije, objašnjavajući kako uživa puno povjerenje seljaka, što mu pruža mogućnost i ovlaštenje za pouzdano prenošenje autentične informacije. Njegov opis vlastitih odnosa sa seljacima jasno pokazuje kako etnografski diskurs zaista obuhvaća – ili barem implicira, indeksira ili refraktira – priličan broj glasova:

²² O karakterizaciji kćeri i nevjesta/žena kao tuđih u tradicijskoj kulturi dinarskoga područja, v. još Plas 2003:84-85.

Kako sam rođen na selu, tako i stoim među selakma, dapače i moja vamilija jest upravo selaćka, kamo nas ima dobričak, da baš malo ja gospodom općim, sa svim što nosim kaplaet [vrsta šešira? – P. P.], ka i oni. Ali će nesam rođen u gradovije' pri moru i će debelijem glasom divaniam naškim jezikom svakud, a ne latinskim, ka oni tanko, zato vele mi, da sam vlajo, ka i ostali težaci. Oni se ne deñaju našim težakom niđe divaniti ni općiti, bježe od ñega, ka od vuka, samo će nije rođen u gradu i će ne nosi škričak [šešir – P. P.].²³ A ja težake ljubim, bratim se. Same sam djece držao na krstu do sad pedeset i petero, koe su zdravi i živi i ciglo. Zato vele, da sam sretne ruke, pa trču meni svi me zvati, ka' ovce na sô, da bi se ja koi puta toga proša', jer vaļa darovati babu, koja ga donese, a baška djetetu zaditi za povoj što srebreno, da bude sretnije. Tako općeći š ñima i kumeći se dobro poznajem ñeve radosti i žalosti, pa i svake mane, i uzroke, zašto se djele (Ardalić 1900:24, n. 1; kurziv P. P.).

Ova Ardalićeva samokarakterizacija, koja se naizgled premjestila u fusnote kako ne bi smetala 'samoj etnografiji', zapravo – bilo to svjesno ili nesvjesno – gotovo potpuno odgovara normativnom profilu idealnoga dopisnika-etnografa što ga Radić ima na umu u svojoj *Osnovi*:

Najuspješnije bi mogli sabirati građu pametniji pismeni seljaci. Taki neka uzme "Osnovu", neka čita i neka piše, što zna. (...) Jednako će uspješno sabirati ljudi, koji su rođeni u narodu, pa u njem imadu roda, kumova, prijateljâ. (...) Od njih se najviše očekuje (Radić 1897:73).

5. Zaključci

5.1. Diskurzivne konstrukcije kolektivnih identiteta u Ardalićevu tekstu o Bukovici

Kao što se pokazalo u prethodnoj analizi, Ardalićev tekst, kao sekvenca diskurzivnih tema i tematskih smjena, vrvu identitetskim konstrukcijama. To čini tekst dragocjenim izvorom za proučavanje i lokalnih sjevernodalmatinskih i nacionalnih hrvatskih pitanja identiteta, posebice procesa posredovanja i interakcije između lokalno-pučkih i službenih/institucijskih ideologija etnokulturnog identiteta, ali vrijednim i za proučavanje diskurzivnoga konstruiranja identiteta uopće. U prvoj epizodi (Ardalić 1899a), u terminima tematske strukture upitnika na kojemu se etnografija kao pravilo trebala temeljiti, s najvećom se učestalošću i redovitošću kroz tekst aktiviraju pododjeljci 'VI.8' i 'XII.5' (v. Dodatak A, B). Oni u početku upravljaju formom i sadržajem teksta te uzorak njihovih aktiviranja kao da stvara i/ili odražava indeksni poredak ili

²³ Iz Ardalićeve prepiske s uredništvom doznajemo još da "zaprdenac ili zaprdeni vlajo, ovako gospoda iz grada reku svakom koi je god sa sela pa makar i gosposku robu nosijo" (Ardalić, rkp.: iz pisma uredniku ZbNŽO [Radiću], datiranog 25.05.1900.; kurziv P. P.).

indeksnu metriku (usp. Silverstein 2003, 2004) konfesionalnosti, koja uređuje diskurs. Iz analize cijeloga fragmenta teksta u pitanju (Ardalić 1899a-b, 1900), međutim, jednako je očito – i to je, naravno, u skladu sa suvremenim pragmatičkim i lingvističko-antropološkim istraživanjima – da lokalni identitet nije jednoznačan i homogen podatak (kao što naizgled sugerira analitička organizacija Radićeva upitnika), nego da lokalni govornici, naprotiv, raspoložu širokim dijapazonom kategorija i karakteristika koje omogućuju konstruiranje i (re)produciranje mnogostrukih simultanih kolektivnih identiteta (indeksnih čvorova grupnog identiteta) u diskursu – uključujući diskurs pisanog etnografskog izvješća (v. i Blommaert 2005a:203-224; Detrez & Plas 2005, posebice Petrović 2005 i Alaica 2005). Konfesionalnost, iako se posebno ističe (zajedno s govorom/narječjem), ovdje je samo jedna od mnogih operativnih kategorija.

Dimenzije, procesi i strategije formiranja identiteta (u obliku stereotipnih predikacija i atribucija) koje je razotkrila analiza Ardalićeva teksta, shematski se prikazuju i sažimaju poslije. Pritom valja upozoriti na to da se operativnost takve sheme (ili njezinih dijelova) ne može razdvojiti od njezinih samih izvedbi, ili situiranih performativnih izraza, u istraženom diskursu (tj. njezine reprodukcije u proučenom tekstu-artefaktu). Ipak, uz razumnu mjeru rezerve možemo pretpostaviti da je shema indikativna, ako ne i reprezentativna za nekoliko bitnih aspekata lingvističkoga habitusa i kulturno relevantnih koncepcija (u optjecaju kao modeli za društveno ponašanje/interakciju) u danom prostorno-vremenskom kontekstu:

[MI] : [ONI]

[*Đevrske; razina zadruga i seoske zajednice*]

[1]

<i>svoje (svoj)</i>	: <i>tuđe, strano (tuđinac)</i>
rođeni	: došljak
ukućanin	: uljez
seljanin (<i>seljanac</i>)	: čovjek iz drugog sela (<i>devorac</i>)
(žena iz drugoga sela [<i>devorkinja</i>])	: žena iz našega sela [<i>seljanka</i>])

[*Bukovica; lokalna etnokonfesionalna razina*]

[2]

<i>pravoslavci (pravoslavni)</i>	: <i>katolici</i>
'riščani	: kršćani
ijekavica (<i>đe, bjelo</i>)	: ikavica (<i>di, bilo</i>)
duži <i>perčini</i> , manje veza	: kraći <i>perčini</i> , izvezenija nošnja
rkaći	: bunjevci
"krste se mačijom nogom"	: "krste se lopatom"

"ne raspadaju se u grobu" : "vjeruju u vukodlake, vukodlače se"

[sjeverna Dalmacija; regionalna simboličko-geografska razina]

[3a]

Bukovica/Duboka Bukovica : *Donji svijet/Ravni Kotari*
gornji : donji
žirari : grozničavi (piju vodu uz smokve)
triježni, mirni [mlijeko] : više se svađaju (jer su u vinu)
hajduci (Drača, Kutlača) : junaci (Janković Stojan, Smiljanić Ilija, Moč. Vuk)

[3b]

Bukovičan(c)i : *Boduli*
planine/zaleđe : priobalje, primorje
transhumantno stočarstvo : poljoprivreda
kubura [zdrav razum] : krunica [bogoljubnost]
crnomanjasti : plavi, žučkasti
'v', 'j' (*vala, ij*) : 'f', 'h' (*fala, ih*)

[3c]

seljani/seljaci : *građani/gospoda*
planine/zaleđe : priobalje, primorje
selo : grad
ne nose šešir : nose šešir
"naški" jezik, debeo glas : "latinski", tanak glas

5.2. Ardalićeva etnografija kao dijaloška konstrukcija

Naša glavna opažanja o dijaloškoj konstrukciji Ardalićeve etnografije povezana su s problematikom oblikovanja identiteta. Tijekom prethodne rasprave više se puta uputilo na dijalošku diskrepanciju između kompozicije teksta i tematske strukture *Osnove* kao standardnog akademskog upitnika. Dopisnik na tome planu kao da uporno odlučuje u korist svoga vlastitog ('endemskog', 'idiosinkratičnog') pogleda na ono što je najrelevantnija informacija o narodu i narodnoj kulturi, barem što se Bukovice tiče; prvi se dio njegove etnografije potpuno razvija oko teme lokalnog i regionalnog (i povijesnog i suvremenog) identiteta i modaliteta kolektivne pripadnosti. Analitička organizacija Radićeva upitnika takva je da komplicira sustavan i detaljan opis tih tema, koje su, dakako, bile važnom determinantom pučkog/narodnog života u mnogobrojnim miješanim etnokonfesionalnim krajevima Hrvatske 19. stoljeća. Metakomunikativna informacija koju Radić pruža u fusnotama u prvom nastavku objavljenoga teksta pokazuje da je svijest o toj

važnoj tematskoj i heurističnoj praznini u *Osnovi* (iako je Radić ne priznaje kao takvu) dala povoda za komplementarnu neslužbenu dijalošku aktivnost između autora i urednika, odnosno *ad hoc* uvođenje – uz uzajamnu suglasnost – tematskog odjeljka o kolektivnim identitetima koje bi zadovoljilo potrebe Ardalićeva izvješća. Osim toga, konfesionalne (uz dijalektalne itd.) razlike u Ardalićevu tekstu konstruiraju se u biti kao varijacije zajedničke pučke kulture i načina života na regionalnoj razini, bez eksplicitnih etnonacionalnih referenci (što uvelike i odgovara ideološkomu modelu *Osnove*). Ipak, u pozadini se osjeća i realna prisutnost političko-ideološke problematike etnonacionalne diferencijacije toga doba, a ponajviše kad se čitaju fragmenti originalnoga glavnog teksta, koji su premješteni u fusnote (v. 4.4.). Autorovo i urednikovo dijaloško, metakomunikativno uokviravanje teksta u fusnotama ovdje je značajno u više pogleda. Dok u stvaranju fusnotnog aparata možemo čitati Radićevo uredničko zalaganje za pročišćavanje osobnih, naizgled anegdotskih glasova iz opisa izvanvremenske, tradicijske, autentične pučke kulture i pučkog identiteta (tako da ih vizualno potiskuje), upravo ta tako nastala fusnotna građa nudi bitnu i ne manje autentičnu informaciju o pučkom identitetu, doduše uvjetovanu lokalnim i povijesnim okolnostima.²⁴

Ako je riječ o etnografskome tekstu kao dijaloškom/polifonijskom proizvodu i žanru, možemo na kraju uputiti na teorijski okvir prirodnih povijesti diskursa i poetike i izvedbe/*performance* (v. 3.2) te sugerirati neke moguće daljnje primjene i perspektive. Tako su spoznaje Grega Urbana (1996) o reproduciranju 'tradicijskog diskursa' interpretativno relevantne za

²⁴ Ardalićeva prepiska s uredništvom ZbNŽO (v. fusnotu br. 12), koja nam je tek poslije došla pod ruku, sadrži nekoliko posve zanimljivih odlomaka koji indirektno potvrđuju i naknadno (metatekstualno) nijansiraju pretpostavke iznijete pod 4.4. u vezi s odsutnošću etnonacionalnog nazivlja uz implicitnu prisutnost etnonacionalne problematike u etnografskome tekstu. Navodimo u tom pogledu tek sljedeće važne izjave iz Ardalićevih pisama Radiću kao uredniku ZbNŽO:

P. S. Primijo sam Vaš List "Dom" koi mi je za voļu ka meni, te slobodno ustavite predbrojku zañ, jaću ga nuditi seļakma, ali boļe bi prokurijo ovda na *pravoslavne* krajeve, da budete ozgo metali "List za seļake" a ne "List *hrvatskomu* seļaku" jer to upada u oči *kaluđerma*, *popovma* i najviše *kultur-tregerma* [sic] *učiteļma*, jer oni zovu ovo da je *Srbija nova*. Ako bude izaša Zbornik isto izvolite mi ga poslati (Ardalić, rkp.: iz pisma datiranog 9.1.1900.; kurziv P. P.),

[J]a sam blizo dva mjeseca putovao po našoj općini sa jednim provodićom za numerirañe kuća, jer Cirkul (Kotarski Poglavar) naredijo je da mora taj važni posao jedan Opć. Prisdjednik obediti (obaviti), te mene kao seļjaka da zamjenim svoje gospodu gradske kolege bijaše red dopao, pa će tako i za *popis pučanstva*, za što našim *nadri srbakovićma* oće da srce pukne, jer u popisu pučanstva vaļa staviti *kakvim se jezikom ovuda govori*, a ja ću ļepo zapisati da se govori samo *rvacki*, a ne *srbsko-hrvatski* (Ardalić, rkp.: iz pisma datiranog 25.05.1900.; kurziv P. P.).

[...T]ako *zvani Srbi* onaj prvi Zbornik pročitati su, da malo pobjesnili ņesu, za to samo će ņesam u *Beograd* poslati na *boļu korist*, i novine su na to ņeve ustale (...). Očitova sam sve kud oni teže i kuda me mame da bacim svoj rad i pamet u *Beograd*, a nogami da stojim *ovdje* (...) (ibidem; kurziv P. P.).

naš primjer. Urban među ostalim formulira propoziciju da je "ključna karakteristika tih vrsta diskursa koje se smatraju pogodnim za zapisivanje i repliciranje te da ih metadiskurs shvaća kao tradicionalna ili grupna iskazivanja, koja nisu intimno povezana s individualnim kazivačem" (Urban 1996:38). Drugim riječima, neke se vrste diskursa smatraju pogodnijima za kulturno dijeljenje, dok se diskurs koji se ne da zapisati ili replicirati "metadiskurzivno kodira kao individualni izraz, jedinstveni proizvod ili vlasništvo proizvođača" (ibidem). Ova opažanja vrijede i za Ardalićevu etnografiju kao interaktivno-interdiskurzivnu konstrukciju utoliko ukoliko akademsko-etnografski metadiskurs – kao temeljna pretpostavka Radićeva akademskog upitnika i etnografskog odziva na njega – sve podatke koji se traže, potom bilježe, pa na kraju objavljuju, smatra tradicijskim, ruralnim, kolektivnim i zapisivim u (više-manje) standardnom obliku. (Što može uključiti čak one mnogobrojne zamišljene/simulirane ali ipak tipične konversacijske situacije koje se u Ardalićevu tekstu prikazuju u direktnom govoru.) Građu koju urednik premješta u fusnote, naprotiv, isti metadiskurs kao da shvaća kao individualno iskazivanje, sporednu ili slučajnu informaciju, i stoga kao manje relevantnu za etnografsko bilježenje i prenošenje. U vrijeme kad je počela izlaziti Ardalićeva etnografija, metadiskurzivna normalizacija bilježenja i objavljivanja još nije imala usustavljen karakter. Stoga bi se međusobno slični tipovi informacije nekad našli u fusnotama, a nekad ne, ovisno o urednikovoj *ad hoc* odluci. U tekstu se može naslutiti neka vrsta interdiskurzivne potrage za 'umjesnim formatom' novonastalog akademskog etnografskog/etnološkog žanra, koji se trebao dalje razviti i 'oficijelizirati' (usp. Hanks 1987) s produkcijom drugih etnografija (po *Osnovi*) tijekom sljedećih desetljeća. Djelomično zahvaljujući toj okolnosti, kroz Ardalićev tekst odjekuju toliko osobne, slučajne, lokalno-povijesne i sociokulturno usidrene informacije, te on time nudi vrijedne indicije interaktivnog-etnografskog procesa – umjesto da u prvome redu pridonosi produkciji neproblematičnog etnološkog opisa radi očuvanja izvanvremenske tradicijske kulture (usp. Silverstein 1996:95 i d.). Takva informacija *a fortiori* obraća pozornost na dijaloški i polifonijski značaj tekstova poput Ardalićeve etnografije Bukovice. Doduše, priznanje da su dijalogizam i polifonija svojstveni etnografskom pothvatu (što obuhvaća izvedbu, bilježenje/zapisivanje i produkciju teksta; usp. Bauman 2004:160-61), jedva olakšava korektno interpretiranje i/ili uravnoteženo vrednovanje tih tekstova kao etnografskih i povijesnih dokumenata. Budu li kritička čitanja dovoljno sustavno i dosljedno vodila računa o toj dijaloškoj dimenziji, međutim, pouzdana rekonstrukcija barem jednoga dijela bitnih aspekata tekstualizacije i kontekstualizacije etnografske stvarnosti – uključujući identitete – u principu ostaje zamislivom.

NAVEDENA LITERATURA

- Alaica, Nada. 2005. "A Mixing of Cultural Identities: The Croatian Borderlands in the Nineteenth Century". U *Developing Cultural Identity in the Balkans*. Raymond Detrez i Pieter Plas, ur. Bruxelles etc.: PIE-Peter Lang, 111-124.
- Ardalić, Vladimir. 1899a. "Bukovica: Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 4/1:113-126.
- Ardalić, Vladimir. 1899b. "Bukovica: Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 4/2:196-220.
- Ardalić, Vladimir. 1900. "Bukovica: Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 5/1:1-50.
- Ardalić, Vladimir. 1902. "Bukovica: Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 7:236-294.
- Ardalić, Vladimir (Rkp.). *Neobjavljena rukopisna građa o narodnom životu i običajima u Bukovica i prepiska s uredništvom ZbNŽO*. Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 34 (prepiska u posebnom fasciklu). Zagreb: Odsjek za etnologiju HAZU.
- Babcock, Barbara A. 1984 [1977]. "The Story in the Story: Metanarration in Folk Narrative". U *Verbal Art as Performance*. Richard Bauman, ur. Prospect Heights, Illinois: Waveland Press, 61-79.
- Bakhtin, Mikhail M. 1981. *The Dialogic Imagination*. Michael Holquist, ur. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, Mikhail M. 1986. *Speech Genres and Other Late Essays*. Caryl Emerson i Michael Holquist, ur. Austin: University of Texas Press.
- Barth, Fredrik, ur. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Bergen - Oslo: Universitets Forlaget.
- Bauman, Richard. 1984 [1977]. "Verbal Art as Performance". U *Verbal Art as Performance*. Richard Bauman, ur. Prospect Heights, Illinois: Waveland Press, 3-58.
- Bauman, Richard. 1992. "Contextualization, Tradition and the Dialogue of Genres: Icelandic Legends of the Kraftaskáld". U *Rethinking Context. Language as an Interactive Phenomenon*. Alessandro Duranti i Charles Goodwin, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 125-145.
- Bauman, Richard. 2004. *A World of Others' Words. Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing.
- Bauman, Richard i Charles L. Briggs. 1990. "Poetics and Performance as Critical Perspectives on Language and Social Life". *Annual Review of Anthropology* 19:59-88.
- Bauman, Richard i Charles L. Briggs. 2003. *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Blommaert, Jan. 2005a. *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan. 2005b. "Language Ideology". U *Encyclopedia of Language and Linguistics. Linguistic Anthropology*. Michael Silverstein, ur. Amsterdam - New York: Elsevier.
- Blommaert, Jan et al., ur. 2003. *Ethnography, Discourse, and Hegemony. Pragmatics* 13/1, special issue.
- Bošković-Stulli, Maja. 1997. *Priče i pričanje. Stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bošković-Stulli, Maja. 2002. *O usmenoj tradiciji i o životu* (2. izdanje). Zagreb: Konzor.
- Briggs, Charles L. 1986. *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clifford, James i George E. Marcus, ur. 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Coupland, Nikolas. 1999. "'Other' Representation". U *Handbook of Pragmatics 1999*. Jef Verschueren et al., ur. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins.
- Cvijić, Jovan. 1896. *Uputstva za proučavanje sela u Srbiji i ostalim srpskim zemljama*. Beograd: Srpska Kraljevska Državna štamparija.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2001. "Antun Radić und die Volkskunde der Gegenwart". U *Kroatische Volkskunde/Ethnologie in den Neunzigern*. Jasna Čapo Žmegač et al., ur. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 69-92.
- Dadić, Žarko. 1982. *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata 1: Egzaktne znanosti u Hrvata od kraja 18. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb: SNL.
- Detrez, Raymond i Pieter Plas, ur. 2005. *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*. Bruxelles, Bern etc.: PIE-Peter Lang.
- Evidencija rukopisne građe za Zbornik za narodni život i običaje*. S.a. Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 109. Zagreb: Odsjek za etnologiju HAZU.
- Fabian, Johannes, 1983. *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Fernandez, James W. 1986. *Persuasions and Performances: The Play of Tropes in Culture*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Fernandez, James W., ur. 1991. *Beyond Metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology*. Stanford: Stanford University Press.
- Filipović, Milenko S. 1967. "Etnološki zapisi s puta po zapadnoj Bosni". *Srpski etnografski zbornik* 80:287-333.
- Gal, Susan. 1989. "Language and Political Economy". *Annual Review of Anthropology* 18:345-367.

- Hanks, William F. 1987. "Discourse Genres in a Theory of Practice". *American Ethnologist* 14/4:666-692.
- Hanks, William F. 1989. "Text and Textuality". *Annual Review of Anthropology* 18:95-127.
- Hanks, William F. 1992. "The Indexical Ground of Deictic Reference". U *Rethinking Context. Language as an Interactive Phenomenon*. Alessandro Duranti i Charles Goodwin, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 43-76.
- Haviland, John B. 1996. "Text from Talk in Tzotzil". U *Natural Histories of Discourse*. Michael Silverstein i Greg Urban, ur. Chicago - London: University of Chicago Press, 45-78.
- Herzfeld, Michael. 1982. *Ours Once More. Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*. Austin: Texas University Press.
- Hymes, Dell. 1975. "Breakthrough into Performance". U *Folklore: Performance and Communication*. D. Ben-Amos i K. Goldstein, ur. The Hague: Mouton, 11-74.
- Irvine, Judith i Susan Gal. 2000. "Language Ideology and Linguistic Differentiation". U *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Paul Kroskrity, ur. Santa Fe: SAR Press, 35-83.
- Krauss, Friedrich S. 1884. *Ethnographische Fragebögen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1: Die Südslaven*. Wien.
- Lo, Adrienne i Angela Reyes, ur. 2004. *Relationality: Discursive Constructions of Asian Pacific American Identities*. *Pragmatics* 14/2-3, special issue.
- Lucy, John A. 1993. "Reflexive Language and the Human Disciplines". U *Reflexive Language. Reported Speech and Metapragmatics*. John A. Lucy, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 9-32.
- Lucy, John A., ur. 1993. *Reflexive Language. Reported Speech and Metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mannheim, Bruce i Dennis Tedlock, ur. 1995. *The Dialogic Emergence of Culture*. Urbana: University of Illinois Press.
- Plas, Pieter. 2003. "Stočni diskurs i vukovi na svadbi u narodnoj tradiciji dinarskog areala: Metafore, motivacije, izvedbe". *Narodna Umjetnost* 40/2:81-116.
- Plas, Pieter. 2007. "Voicing Folk for the Academy: Interdiscursivity and Collective Identity in a North Dalmatian Ethnography, 1899-1900". *Journal of Pragmatics* 39:2244-2272.
- Petrović, Tanja. 2005. "The Serbs of Bela Krajina between Local and National Identity". U *Developing Cultural Identity in the Balkans*. Raymond Detrez i Pieter Plas, ur. Bruxelles etc.: PIE-Peter Lang, 59-86.
- Prica, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden Marketing.
- Primorac, Jakša, 2008. "Arhivska građa Odsjeka za etnologiju HAZU". *Zbornik za narodni život i običaje* (u tisku).

- Radić, Antun. 1997 [1897]. *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Zagreb: Dom i Svijet.
- Reyes, Angela. 2004. "Asian American Stereotypes as Circulating Resource". *Pragmatics* 14/2-3:173-192.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.
- Schegloff, Emmanuel A. 1992. "In Another Context". U *Rethinking Context. Language as an Interactive Phenomenon*. Alessandro Duranti i Charles Goodwin, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 191-227.
- Silverstein, Michael. 1996. "The Secret Life of Texts". U *Natural Histories of Discourse*. Michael Silverstein i Greg Urban, ur. Chicago - London: University of Chicago Press, 81-105.
- Silverstein, Michael. 2003. "Indexical Order and the Dialectics of Sociolinguistic Life". *Language and Communication* 23:193-229.
- Silverstein, Michael. 2004. "'Cultural' Concepts and the Language-Culture Nexus". *Current Anthropology* 45/5:621-652
- Silverstein, Michael i Greg Urban. 1996. "The Natural History of Discourse". U *Natural Histories of Discourse*. Michael Silverstein i Greg Urban, ur. Chicago - London: University of Chicago Press, 1-17.
- Silverstein, Michael i Greg Urban, ur. 1996. *Natural Histories of Discourse*. Chicago - London: University of Chicago Press.
- Šešo, Luka. 2006. *Razvoj etnoloških istraživanja. Od ideje o narodoznanstvu do moderne hrvatske etnologije*. Magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet. Online: <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=274754#magisterij>
- Tambiah, Stanley J. 1985. "A Performative Approach to Ritual". U *Culture, Thought, and Social Action: An Anthropological Perspective*. Cambridge, Mass. - London: Harvard University Press, 123-166.
- Urban, Greg. 1996. "Entextualization, Replication, and Power". U *Natural Histories of Discourse*. Michael Silverstein i Greg Urban, ur. Chicago - London: University of Chicago Press, 21-44.
- Urciuoli, Bonnie. 2004. "The Discursive Emergence of the Cultural Actor". *Pragmatics* 14/2-3:257-261.
- Verschueren, Jef. Rkp. *Engaging with Ideology: Pragmatic Guidelines for Empirical Ideology Research*.
- Žic, Ivan. 2001 [1899-1917]. *Vrbnik na otoku Krku: Narodni život i običaji*. Rijeka - Zagreb - Krk: Adamić et al.

Dodatak A

SINOPSIS 1: *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (Radić 1897). Tematski odjeljci i pododjeljci kao uzorak za kompoziciju/strukturu etnografskog opisa, s označavanjem tema koje se aktualiziraju u Ardalić 1899a-b, 1900:

I. Priroda (narav) oko čovjeka (7): 1. Kraj i mjesta (toponimi, geografske granice kraja; nastanjena mjesta i broj stanovnika)

II. Tjelesni ustroj naroda (2)

III. Jezik (3): **1. Kojemu narječju** pripada govor (nazivlje; mišljenja o uporabi jezika); **2. Izgovor i naglasak** (u usporedbi sa standardom); **3. Riječi** (lokalne/regionalne, specifične)

IV. Životne potrepeštine (10): **5. Odijelo i obuća**; **6. Nakit i češljanje**

V. Rad: sprave i oruđe; poslovi (19)

VI. (Društveni) Život (9): **1. Život u zadrugi** (uključuje i mišljenja o tuđincima i ljudima izvana u kooperativnoj zajednici); **2. Život u obitelji (familiji)**; 3. Život sa susjedima; 5. Život prema zanimanju i imetku; **8. Vjerski život** (vjerski običaji; među ostalim i moguća mišljenja o novim religijama u kraju)

VII. (Običajno) pravo: privatno; javno (6)

VIII. Običaji (svakidašnji; godišnji; uz životni ciklus) (8): **3. Običaji u općenju (druženju) s ljudima** (prijateljstvo, pobratimstvo, kumstvo, susjedstvo, poznanstva, gostoprimstvo, pozdravljenje, ...)

IX. Zabave/igre (7).

X. Poezija (Usmena književnost) (8 [žanrova]): 1. Pjesme; **3. Priče** (među ostalim **lokalne pripovijesti i legende**, npr. o junacima i hajducima)

XI. Vjerovanja (10)

XII. Iskustvo, znanje i mudrovanje (7): **3. Poznavanje zemalja i naroda** (među ostalim tko je naš narod, kako se naš narod zove; odnos prema razlikovanju između Hrvata, Srba, Slovenaca); **4. Poznavanje prošlosti** (među ostalim pamćenja o postanku sela; selidbama; ratovima); **5. Mišljenje o ljudima i životu** (npr. o domovini, o vlastima; o **drugim vjerama**; o životu s ljudima drugih vjeroispovijesti; ...)

Objašnjenja:

- Masna slova označavaju teme koje se aktualiziraju u Ardalić 1899a-b, 1900.

- Brojke u zagradama označavaju broj pododjeljaka pod navedenim odjeljcima *Osnove*.

Dodatak B

SINOPSIS 2: "Bukovica: narodni život i običaji" (Ardalić 1899a)

Tematska kompozicija po brojevima *Osnovnih* odjeljaka [x], uz indikaciju važnih dodataka i intervencija (urednik = Radić)

(113-114) "Kraj i mjesta": [I.1.] opis Bukovice, geografskih granica [X.3, X.1, XII.4, VIII.3, VI.5] spominje lokalne junake, junačke priče i epske pjesme; [I.1, VI.8, XII.3,5] nabranje općina i sela uz indikaciju distribucija katolika (*kršćana*) i pravoslavaca (*pravoslavni*, 'rišćana').

- fusnota, urednikova intervencija: "Ostavljam jezik i pravopis originalnog rukopisa";

- fusnota, urednikova intervencija: "Nabrojena su samo pravoslavna i miješana sela";

- 'fusnote' Ardalića: [XII.4] lokalna povijest, anegdote o naseljenu katolika/pravoslavaca.

(114-117) "Narod; ćud" (nepostojeći odjeljak u Osnovi; II, IV i V gotovo potpuno preskočeni): [I.1., VI.5,8, XII.3,5] *Bukovičanci*: opća karakterizacija; [XII.4] anegdote iz lokalne povijesti; [II, III, IV.5, VI.8, XII.3-5] o *Bodulima* (pejor. primorcima i otočanima): nošnja, govor, izgled, vjerski (katolički) običaji, praznovjerje.

- fusnota, urednikova intervencija/komentar: "Ardalić odgovora na neka moja pitanja kojih nema u *Osnovi*".

(117-122) "Razlike u življenju" između *Duboke Bukovice, Donjeg Svijeta, Bodula*: [I.1, VI, XII] topografsko-geografska gradacija od primorja do bukovičkih planina (te [implicitno] smještanje Bukovice između talijaniziranog priobalja i Turske međe [Bosne]); običaji; lokalna povijest; odnosi s donjim svijetom između Bukovice i priobalja; [III metapragmatika] o lokalnim načinima pričanja i raspravljanja; pseudoizravna citiranja pučkog diskursa u (simuliranim) konverzijskim situacijama; [IV.5] odjeća i obuća; međusobne sličnosti i varijacije, norme i koncepcije.

(122-126) "Razlike u vjeri" [I.1, VI.8, XII.5], pravoslavci i katolici: "svi jednako život imaju"; [III.2-3 + metapragmatika] govor: fonetske/fonološke i leksičke razlike između pravoslavaca i katolika te između gradova i sela čine indeksni kompleks: prikazan Ardalićev seosko-pravoslavni identitet; o obraćanju s *ti* i *vi*; [IV.5] razlike u nošnji između pravoslavaca i katolika; [VI.8, XI] vjerski običaji; [XII.4-5] napetosti između vjerskih zajednica unutar Bukovice, "potaknute izvana" (preko lokalnih institucijskih autoriteta: političara, svećenstva, školskih učitelja) [odsutnost etnonacionalnog nazivlja Hrvata/Srba u tekstu, ali pozadinsko znanje i autora i urednika/čitatelja u tom pogledu se podrazumijeva]; lokalna povijest i sadašnja situacija; tradicionalna prijateljstva, miješani brakovi; uzajamni pejorativni/pogrdni nazivi i atribucije/predikacije za pravoslavce (*rkaći* itd.) i katolike (*bunjevci* itd.).

VOICING FOLK FOR THE ACADEMY: INTERDISCURSIVITY AND COLLECTIVE IDENTITY IN A NORTH DALMATIAN ETHNOGRAPHY, 1899-1900

SUMMARY

This paper examines the specific discursive realizations of 'folk identities' in a north Dalmatian ethnographic account from the end of the nineteenth century in the context of early Croatian institutional-ethnographic practice. By treating the text in question as a site for the dialogic-interactive mediation and production of 'authentic' collective identities between local/folk (dialectal) and centralized, academic-institutional (standard) discourses, it also aims at reassessing its value as a historical and philological source for the study of ethno-cultural identity formation in the region. Adopting a pragmatic/discourse-analytic perspective, and devoting particular attention to dialogic aspects of the entextualization and contextualization process, our investigation seeks to elucidate latent and overt ideologies, categories and 'performances' of identity in the ethnographic text-as-interdiscursive-construction. The analysis reveals the different levels/orders and strategies/processes of discursive identity formation that emerge from the text, as indexed e.g. by stereotypical predications and attributions. It concludes – and confirms – that systematic and methodic attention for dialogism and polyphony is indispensable to a reliable historical pragmatics of 'ethnographic reality', 'identities' included.

Keywords: identity, performance, dialogism, ethnographic discourse, Croatian (Bosnian, Serbian)